

I. СЕНЧЕНКО

ГАННИ ПУСТЕЛЬ

РУХ

I. СЕНЧЕНКО

*ГИГАНТИ
ПУСТЬ*

РУХ—1932

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису українського дру-
ку“, „Картковім репертуарі“ та інших
показчиках Української Книжкової Па-
лати.

ОБКЛАДИНКА РОБОТИ
ХУД. В. ЄРМІЛОВА

УКРПОЛГРАФОБ'ЄДНАННЯ
ПОЛТАВСЬКА ШКОЛА ФЗУ

Укрголовліт 10462/1273. Зам. 96 Тир. 3000

Харків — Полтава, 1932

22 квітня 1930 року

І ось ми на Оренбуржчині. Перемахнули широкі російські простори і мчимося через степи до Азії. Дивлюсь у вікно на руді Оренбурзькі степи, порослі торішньою травою, і з голови не виходить Шевченкове: „І там степи, і тут степи, та тут не такій—руді, руді аж червоні, а там голубії“.

Проте, далі йде на краще. І хоч з одного боку ще стелеться безконечна рудизна,— зате з другого залягли простори вже оброблених полів. Це певне колгоспні масиви. Біжать вони кудись у далину, де оброблені людською рукою поля переходят в одвічний цілинний степ. На цих степах пасуться такі ж колосальні отари овець, як і сам степ.

Проминули будинок із саману. Глина руда, ввесь будиночок аж палахкотить на сонці. З насипу проводжають нас дві молодиці у сялянках. Шляхом, побравши за руки, посішають троє маленьких дітей. Їм певне хотітися бути близько, близько біля потяга. Але вони занадто перебирають ніжками. Ось

одно не стримується і летить носиком у пил.
Двойко інших зупиняються і починають зводити товариша, а тим часом потяг одходить уже далеко і з-за горба їм, певно, видно хіб що сам чорний стэвбур диму. Утішивши усі вони тройко сядуть на шлях і пальчиками розгладивши попереду пил, будуть малювати машину, на якій кожний із них по черзі буде машиністом. Це недалеко від істини, бо за цю працю вони встигнуть так обробитися, що, як і справжнім машиністам,—їм бліщатимуть тільки зубки та очіці.—Ех ти стерво собаче,—скаже отакому машиністові його мама,—кат тебе встигне вмивати. Де це ти так замурзався?—Де я замазався,—втираючи кулаком носа,—скаже собаче стерво,—їхав на машині машиністом, а потім отак — уг-угу-гу. Ну і припав трохи димом. Одспать би тобі те трохи на... та нехай уже іншим разом!

Уже з півгодини їдемо понад українськими хуторами й селами. І ті й ті можна пізнати певне поміж тисяч будівель інших народів. Перш за все впадають в око верблевади, ставочок чи там затока, ну, а потім звичайно, архітектура будівель, ніби вихопленіх десь із Полтавщини чи Харківщини. І хутори, й села нижуться під горбом понад якоюсь річкою. Влітку вся ця місцевість певне вся потоне в зелені.

О 12 годині вдень ми вже в Оренбурзі. Оренбург невелике колись губерніальне місто. Стоїть на взгір'ї. Вулиці широкі й рівні і ті, що біжать до вокзалу,—геть чисто піщані. Домики маленькі, загрузли в піску, і від того, що вкриті вони залізом, а надворі смалить сонце, здається, що їм дуже жарко. Оренбуржчина і Оренбург це вже Шевченківські місця.

Хочеться походити містом, одвідати музей, де певне щось збереглось про поета, але потяг стоїть щось небагато. На пероні гуляють казаки. Інші поспішають у вагони. Проти слов'янських народів, себто росіян та українців,—їх значна більшість. Ми вже майже на кордоні Казахстану.

До речі про казаків. Казаки — це той нарід, що з примхи царської адміністрації був перехріщений на „киргизів“. З фактичного боку це так само вірно, як перехристити росіян на українців, або навпаки. Казаки заселяють величезну площу, в 2.900.000 кв. кілометрів (в 6 разів більше від України), — від Каспія до Іртиша на схід і від Орська мало не до Ташкенту на південь. Киргизи ж живуть у горах навколо озера Ісик-Кул, — це далеко на сході, аж біля хінського кордону. За радянської влади Казахстан так само, як і Киргизстан, виділені в окремі автономні республіки, що входять в склад РСФРР.

Проїжжаючи Оренбург, мали нагоду побачити оренбурзьку фортецю. Це квадратовий майдан, обнесений невисокими вибіленими стінами,— достату ограда біля добрячої купецької церкви. Тепер тут ніхто крім курей, не маршує: немає ні каземату, ні гарматних вахти, ні шпіцрутенів,— саме сіно. За зимою, видно, промокло і тепер кілька десятків жвавих хлопців його просушують.

За Оренбургом ідуть оброблені землі, а є багато й вільних, порослих торішньою травою. Цієї торішньої трави тут так багато, що мимохіть починає думати про пшеницю. О, напевне, вона завдала б собі сорому перед очима своїми дикорослими родичами. Хочеться вірити, що ці землі вже назорили радянські господарники і що тут незабаром простеляться рагії...
госпи...

Потяг мчить далі. У відчинене вікно дмитровій вітер. Пахне степом.

Актюбінськ

Це вже не тільки формальна, але й фактична Азія. Цілий день перед очима білого степу, порослого торішньою ковилою. Утомлюєшся стежити за зміною незмінного краєвиду. Надивившися на ці руді палючі простири, з насолодою переводиш очі на сніжні „гори“, що ще не розтали, ліворуч від залі

ниці. Це не сніг, а цілі льодовці,— на цілий сажень завтовшки. Уявіть собі, що то тут було взимку! З-під снігу, понад насипом біжать цілі річки холодної прозорої води. За сніжною смugoю пасуться овечки й видніються села. На степовому тлі вони маленькі й безпомічні. Сам степ червонозелений. Червоний від глини, позеленила ж його трава. Розпечена повітря тримтить. Далечінь голуба переливна, приваблива.

На вокзалі в Актюбінську бачили книжки Остапа Вишні й Коцюбинського. Голубooke дівча, що їх продає вкупі з іншими книжками, глибоко переконане, що вони мають у собі якісь чари. Купують і читають їх тамтешні українці по черзі.—Незрозуміло,—зназує плечима голубooke дівча,— що вони знаходять у них цікавого?!—Дівчина росіянка і, не вмівши по-українському, губить безповоротно нагоду посміятысь від серця, читавши веселого Остапа Вишню.

Але їх, себто наших земляків, тут із достатком. Товариш Ф. читає Актюбінську „Степову - правду“ і ми ясно бачимо, що без „діда Павла“ (правильною українською транскрипцією) і тут не обійтися, як не обійтися й без деяких не зовсім веселих речей. Сумне в ділах, які ми вичитали, не те, що цей „дід Павло“ виступає тут у ролі руського, а те, що коли б, як каже такий дід Павло,

тут не було казаків, то руські (себто дід Павло з товаришами) давно б уже побудували соціалізм, а то що не казак, то ледащо, а раз казак ледащо, то як же ж із ним можна працювати в одному созі?! Ни, дід Павло на це не піде... Отож покища „національні“ стосунки в Актюбінську, подекуди, не в зовсім близкучому стані. Казаки не забудуть ніяк колишніх колонізаційних „ділов“, а росіяни й українці (звичайно, не всі і не скрізь) не можуть профіцити казакам їхнього національного відродження. Та й взагалі куркульським шарам переселенців не подобається те, що робиться „на волі“ (бож їхали вони сюди „на волю“) за радянської влади: казак ходить до школи, казак навчається грамоти, казака як колись, уже не можна експлуатувати. Колись позорище серед „вольних“ людей світу, він тепер став громадянином республіки і вперто вимагає своєї частки участі в державних справах. До революції Казахстаном керували геть чисто російські чиновники. Казак, особливо бідний, при владі— це було щось схоже на жарт. А тепер завдяки коренізації („корінне населення“) державна влада на місцях зосереджена в руках казакського пролетаріату та трудящого селянства. Тепер ніхто не дозволить приневолити казака, і дідові Павлові це зовсім не подобається, тим більше, що до політичних

моментів приєдналася ще економіка, чи може навпаки, в даному разі однаково:—революція зревізувала старі колонізаційні справи. Переселенці мусіли частково зовсім залишити пограбовані за царів казакські найкращі землі, частково поділитися з ними. Ось тут і вийшла заковика для „соціалізму“. В переселенські села увійшли казаки і поруч із переселенцями стали обробляти землю. Ба, знайшлися серед них навіть такі, що захопилися колективістичними ідеями. По-казаському це ззвучить так: „Дідуся Павле, да-йош соз!“— З тобою?— „Зо мною, а чого ж?“ I ти працювати будеш?— „Буду, що ж мен!, привикати?“ Подумав куркулик дід Павло і якось раптом відчув, що йти взагалі в созйому так само хочеться, як хінському імператорові садити риж. От він і каже: „Знаєш, що, казаче, іди ти к чортовій матері. Без тебе соціалізм ще можна сяк-так змайструвати, а от з тобою ні. Бо ти ледацюга, а з ледарством я не родичаюсь? Зрозумів?!"

„Зрозумів“,— каже казак і пише з цього приводу статейку в „Степову правду“. Ось тут її ми і здибали...

Тим часом придивляюсь навколо; на пероні й навколо вагонів вештаються пасажири і станційні службовці та робітники. I ті, і другі, й треті майже виключно казаки... бо чому ж казакові не робити того, що може робити

його товариш з Європи? (Європа тут усе, що йде на захід від Ак-булаку). Взагалі казаки дуже енергійні й здібні люди. Спочатку, як це завжди буває, всі головотеси були цілком переконані, що з того моменту, коли на залізниці робітником та службовцем з'явиться казак,— залізниця знайде свій вірний шлях до загибелі. Тим часом казаків з'явилися не одиниці, а сотні й тисячі,— а залізниця працює ще краще, ніж попереду. Тепер уже ніхто не дивується і не береться за серце, бачивши казака, як він вистукує по колесах потяга, перевіряючи їхню працездатність.

Проте, коренізація торкнулась покищо головно робітничих кадрів нижчої кваліфікації і нижчих службовців.

Це цілком зрозуміло. Письменних серед казаків до Жовтня було лише 2-3 відсотки, і то головно духівництво та баї. Вся ж маса основних трудових шарів мала той привілей, що могла зовсім безплатно дивитися на книжки у вітринах крамниць. Тепер підіймається підлісок нового жовтневого покоління, що бере штурмом геть усі, колись неприступні, фортеці науки.

Кілька слів про казакську молодь... Усі товариши, з якими доводилось говорити на цю тему, виключно високої думки про здібності казакського юнацтва до науки. Воно є нав-

чається, а буквально пожирає науку; школи геть усі переповнені; щороку закладають нові, але і їх не вистачає. Це спрага після вікового духовного голоду. З фізичного боку казаки роблять найприємніше враження. Вони міцні, свіжі, смагляві. І певно, як і всі степовики, мрійники й поети. Їм належить чудовий народний епос, сила ліричних пісень і казок. Молода республіка тепер докладає героїчних зусиль, щоб зібрати все це багатство. А яке це багатство, можна бачити хоч би з того, що поема „Манас“,— вона вже вся записана і має друкуватися,— матиме десятки томів, як про це пише т. Рискулов.

23 квітня

Все їдемо степом. Лише замість ковили — молоденькі кущики сизого полину. Кущики не закривають усієї поверхні землі,— і між ними просвічує порепаний, рудий степовий ґрунт. Далеко бовваніють юрти. На станціях і полустанках казаки...

Та ось степ лишився позаду. Його застутили піщані бархани. Зверху вони поросли якимись кущиками і нагадують лежачих верблюдів. Поміж кучугурами здалеку маячать юрти. Біля юрт трюхачка, на конях тупцюють казаки.

Казакські коники дуже маленькі, і вершники проти них видаються гігантами,— і все це

вкупі нагадує дитячий малюнок. Біля юрти стоїть казачка в синій китаєвій спідниці з білою пов'язкою на голові. За юртами молочно-зелені солоні озера з срібно-кришталевими соляними ж берегами. Минаємо і їх. Лишаються самі бархани. Придивляюся, бачу, що вони розмальовані малесенькими хвильками — це вітрова робота. Дивитися рішуче не можна. Від миготіння одноманітних барханів спочатку рябіє в очах, а потім починає боліти голова. Дозволяю собі відпочити й тим часом розглядаю місцеві, закуплені на різних станціях газети. (Це: 1. „Оренбургская коммуна“ — тираж 22.000, 2. „Степная правда“, Актюбінськ, тираж 9.300 та 3. „Советская степь“, Алма-Ата, тираж не позначений). Найбільша і найцікавіша з них, „Советская степь“. Саме в останній уміщено статтю, з якої видно, що ця пустеля в майбутньому може стати за золоте дно Союзу.

Річ є тому, що в пісках Казахстану росте кавчуконосна рослина — хандрия. Ці властивості хандрилі виявлено вже давньенько, проте, як це в нас часто буває, минуло досить часу, доки в Гумотресті комусь спало на думку згадати про кумедну рослину. Згадали і, замість дослідів, почали сперечатися, хто ж перший згадав.

Так сперечалися, здається, років зо два, поки справа не дійша до вищих органів і там, як

треба було сподіватися, її розв'язали дуже просто. Звеліли в найкоротший термін перевірити наслідки аналізи і, коли висновки попередніх експертіз потверджуються, — організувати потрібний завод та радгоспи. Тепер ми під'їздимо саме до місцевостей де росте хандриля і чимо мережива мрій про майбутнє оцих пустель в разі коли б оті сподіванки справдилися! Хандриля цінна не сама по собі бадиллям чи соками, а тільки напливом — смолою чи що, яка витікає з рослини і на повітрі тужавіє. Смола ця принаймні з трьох елементів: властивої смоли, гуми та піску; гуми 15%, піску й солі 85%.

На станції Кара-Чокат усі повибігали з вагонів і кинулися в степ шукати хандрилю. Хтось показав на зелену соковиту й розлогу рослину. Одна мить, і кожне розігнуло спину, тримаючи в руках по пуду бадилля. Перший акт цікавости закінчився. Друга дія почалася з того, що кожне, уткнувши носа в свій власний пучок, — почало нюхати, а що зілля пахло чим завгодно, тільки не гумою, — то всі нюхачі вирішили раптом, що їх попросту взято на баса і — образились. Не образився тільки літній робітник із Тули. Своїми твердими, як залізо, пальцями він розідрав стеблинку надвое і дає кожному нюхати. Я сам нюхав і рішуче запевняю, що рослина дійсно

має сильний специфічний запах гуми... Отже ми на власні очі бачили справжню хандрилю і, звичайно, були раді за себе. Сумував самтуляк: „І ч яку силу рослини перепсували; скано, неорганізована маса!“ Побачивши далі, що деякі з „винахідників“ все ще порпаються біля хандрилі, він своїм хрипкеньким баском строго прикрикнув: „Ей, ви там! Годі вже вам мазати руки, розходьтесь!“ Словом наш дідусь виявив себе справжнім господарем.

Знову ідемо. Той самий пісок, ті самі бархани й сонце. Зауважив, що тут серед службовців залізниці багато казаків. Чорні, голіваті, всі в пилузі. Це ж іще весна. А що буде влітку?!

Панорама дещо змінилася. Обабіч залізниці здіймаються горби. Вони синіють і від них угору здіймаються струмки осяяного сонцем повітря. Щось подібне я бачив у Донбасі. Тільки там так бовваніють піраміdalні гори породи коло шахт.

Тим часом, поки роблю ці нотатки,— публіка починає хвилюватися. Всі кинулись раптом до вікна. З рівнини віє паркий вітер; шахощі його нагадують щось знайоме до болю. Ну да,— це ж море! Пахне морем!— Очі ріжуть нам тисячі блискучих шабель блакитної сталі,— це здалеку засяяв Арал.

Ми на березі Аральського моря, власне на

станції Аральське, але звідсіль до моря не більше гін. Воно перед нами стелиться і тремтить, і кличе.

Я озираюсь навколо, придивляюсь,— і чудно! Мені здається, що й цих казаків, і цих їхніх верблюдів, їхні юрти, і цих дівчаток-казачок я вже знаю сотні літ. Навіть море і цей краєвид, що падає спекою і дише одвічним сном,--- я так само знаю з тих самих пір. Ну да! Це так і є! Над усім цим пропливає тінь великого поета,— Тараса Шевченка. У цьому морі я пізнаю його краєвиди; у цих трішки косооких людях— його найкращих друзів. У цій дівчині, що стоїть задумливо, спершись на бочку з водою, я пізнаю збесмертнений поетом образ казакської дівчини. Її звали Катя. Можливо, що цю саму звати Катею. Проте, я не насмілюся її запитати. Я бреду піском до колодязя. Він стоїть на дві сотні сажнів від моря, але вода в ньому, кажуть, солодка, холодна і свіжа. Біля колодязя стоїть двадцять впряжених верблюдами бочок із водою. І верблюди й бочки самітні. Всі водовози на станції. У них веселі дитячі, наївні обличчя і від здивування безшабашно відкриті роти. То ж то дива! Певне вони сюди забилися не з близького світу, а коли вже забилися, то треба використати нагоду обдивитися шайтан-арбу (потяг) на всі сто відсотків.

У потязі з нами їдуть закордонні кореспонденти і кореспондентки, озброєні фотоапаратами, великими, оправленими в ріг окулярами, і парасольками — рожевих і яскраво зелених кольорів. Майже всю дорогу вони мали поститись, бо не було чогось оригінального знімати, і тепер накинулися на водовозів сміливо й безоглядно. Суєти — море. Метушаться, бігають, кричать, розташовують групи, ніби мало природних груп, і так цим заклопотані, мов люди справді зайняті ділом.

Не метушиться тільки Саша К. Він устиг сходити в якусь юрту і звідтіль приніс платівку, на якій йому пощастило схопити момент інтимного життя в юрті: сидить мама, на руках у неї хлопчик,—зовсім голенький. Годується і дригає ніжками. Так на плативці і вийшло.

Вештаючись по пісках біля вокзалу, надибав я дідуся, що примудрився проти найлютішого сонця мобілізувати не тільки ватяний халат, а й хутряні штани та шапку.

- Що це ви робите, дідусю?
- Збираю дровця.
- Нащо вам дровця?
- Топить чай.
- Сім'я у вас є, дідусю?
- Не понімам.
- Жінка, діти є?
- Жінка є, і четверо діти є.

— Бідний парняга!

— Чого бідний? — Багатий,— блиснув зубами дідусь у бік піщаних барханів, звідки вихром виletіли всі четверо його синів. Зобачивши свого татуся із чужим дядьом, вони кинулись до нас, поховавшись хто за таткову спину, хто за що. Один зумів навіть залізти в хутряну штанину, але тієї ж хвилини жаско вискочив назад. Старий обережно зняв йому з носа блоху і весело гукнув: „Ех ти, Ванька! Біжи збирай дровця. Ну, живо!”

— У колгосп би вам, дідусю! Га? Та не гаючись, а швиденько.

— У колгосп? — старий засміявся і своєю ламаною російською мовою відказав. — Я самий так думат!

Виїхали. Знову однomanітна пустеля. Море щомить віддаляється. Скоро його певне зовсім не буде. Дивлюся на блакитний простір і думаю, що це певне востаннє. І ще думаю, що тут, скільки там літ тому, на шхуні „Константін“ під № 19 плавав живописець Тарас Шевченко, і, дивлячись на ці сумні береги, пряв скорботну думу про Україну, своє невеселе життя і про оце „нікчемне море“.

Море! Скільки воно надій і поривань сіяло в душі передових людей буржуазної Європи! Байрон, Пушкін, Міцкевич, Гайне. Для них воно — одвічний бунтар, синонім волі, незалежності, протесту передового буржуа проти

февдала—заперечення ідеї всемогутності юнкера чи сатрапа.

Волнуйся же глубокий океан!
Хотя скользят над бездною твою
Тьмы кораблей и флоты разных стран,
Но человек не властвует над нею.
Лишь землю он руинами покрыл.
Но берег твой предел его владений;
Он вод твоих себе не покорил,
В них нет следа его опустошений,
Лишь сам порой он гибнет в них, когда
На глубине, с последним слабым стоном,
Исчезнет вдруг, как капля без следа,
Охваченный твоим холодным лоном.
Его следов нет на твоих путях,
Твоих равнин испортить он не может:
Его встряхнешь ты на своих волнах,
И твой порыв ту силу уничтожит,
Которой он владеет для того,
Чтоб на земле творить опустошенье.
Что жалкое могущество его
И жалкая надежда на спасенье?
У пристани он был, но к облакам
Подбросил ты его волной сердитой
И выкинул на берег; пусть же там
Корабль его лежит в куски разбитый.
Империи по берегам твоим
Могуществом цвели и разрушались.
Ассирия, и Греция, и Рим,
И Карфаген... Куда они девались?
Ты видел их и в славе, и в цепях
И обмывал в дни блеска и паденья;
Но та же жизнь кипит в твоих волнах
Все тот же ты, каким был в день творенья;
Полет времен все старит на земле
Он превратил империи в руины,

Но на твоем сияющем челе
Он ни одной не наложил морщины.
О зеркало, где отразился бог
В лучах зари под сумраком тумана!
В спокойствии или среди тревог
Взволнованный набегом урагана,
У полюсов в броне из вечных льдин,
У тропиков под атмосферой жгучей
О, океан! — повсюду ты один:
Великий, безграничный и могучий!

Таким для себе створив океан Байрон. А Шевченко! Чи було море для нього „вільною“ стихією, безкрайм і могутнім океаном? Ні, Шевченко знає інше море, те море, що протягом тисячоліть зросло в уяві простого люду, злютоване з горем, з бідою, з лихом: „Хто переплив море, той знає горе“; пережити життя, те саме, що перепливти море; навіть покупатися в морі безкарно не можна: „А я в морі купалася, я і біди набралася“ — співається в пісні; простий селянин, навіть рибалка будувавшися, уникає моря, а коли чомусь не може, то ставить свою хату „спиною до стихії“. Чому це так? Може пішло все воно від убогого первісного дуба, від душогубки, від небезпеки подорожувати в такому інструменті по бурхливих, зрадливих хвилях, чи може тому, що море є скованка „окаянних трясовищ дщерей Ірода“, отих самих що ходять „в землю святорусскую ро~~ж~~ человечский мучити, тело повреждати, кости ломати,

в гроб вгоняти, жіли тянути, самих людей
огнем жечи!.. Та хіба це для нас в даному
разі важко? Для нас важить те, що Шевченко
взяв саме народне море, а не Байронове —
символ сили буржуазії і її протесту. Воно —
та ж біда, що й у народній пісні, — лихо,
велика душевна мука, безнадія. Що може бути
трагічніше за це:

I небо невмите, і заспані хвилі,
I позад берегом геть-геть, неначе п'яній очерет
Без вітру гнеться...Боже миці!
Чи довго ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом?!

Море — нікчемне! Можливо, що реальне Аральське море і варте того, алеж... Але в іншому місці, з іншої нагоди, іще в іншому місці, і знову з іншої нагоди і так далі, — думки Т. Г. про море лишаються ті самі. „Тече вода в синє море, та не витікає, шука козак свою долю, а долі немає“, „Щоб понесли буйнесенькі за синє море, чорнявому зрадливому на лютєє горе“; „В того долі ходить полем, колоски збирає, а моя десь ледація за морем блукає“...

Порівняйте все це, до народних на цю тему мотивів:

Я море перебреду
І я біду перебуду —

І спільність, єдність настроїв, думок, відчуттів, образів тут і там не потрібує доказів. Море і горе — синоніми. „По тім боці,— співається десь в іншій пісні,— моя доля, по цім боці горе“. А посередині море. І як не можна перебрести моря, так не зазнати бідо-лашній людині й усмішки долі.

„Пісні не народ складає, а морській люди. В суботу грає море; на море випливають морській люди, що половина чоловіка, а половина риби, випливають і співають усяких пісень, а чумаки стоять на березі та й учатися“...

„Десь в тридесятому царстві, в іншому государстві жив цар з царицею, чи князь із княгинею і було в них два сини. От князь і каже своїм синам: ходімо зо мною до моря, послухаєм, як морські люди пісень співатимуть“ (П. О. Куліш „Записки о Южной Руси“ том II).

Отже виходить, що колись про земні діла співали морські люди, а тепер навпаки: про морське життя співають люди з берега. Цікало дослідити: скільки забрав цей процес часу?!

Російське прислів'я: „За морем телушка-полушка, да рубль перевоз“, не всім тепер зрозуміле. А тим часом немає нічого яснішого і треба тільки перечитати такі от рядки із биліни про царівну Маринку, дочку Коло-

дъєву, і про те, як вона вітала своїх клієнтів із моря: „Как ведь в гавань заходили, — брала пошлину; паруса ронили, — брала пошлину; якори то бросали, — брала пошлину; шлюпки на воду спускали, — брала пошлину; а как к плоту приставали, — брала плотову; а как по мосту шли, — да мостову брала“.

Од цієї Маринки і народився морський цар, не менше від своєї матінки ласий до купецьких мит і мостових з плотовими, про що докладно й оповідають народні казки. „Признался (купець) Садко: бегаю, говорит, я по морю двенадцать лет, не платил я царю заморскому дани, не опускал хлеба-соли в сине море хвалынское“.

Однадцята година ночі. Спостерігаємо пожежу в степу. Праворуч залізниці серед непроглядної пітьми раптом знялися вгору шість величезних вогняних стовпів. Щомить вони збільшуються, аж поки нарешті не захоплюють значної частини горизонту. Залежно від того, яке місце займає потяг, проти охопленого пожежею,— вогняні стовпи то ширшають, то вужчають, то зливаються в один палаючий грандіозний масив. Не зважаючи на таку силу вогню,— диму не помітно. Зрештою картина міняється; край неба ввесь покритий багряною загравою. Можна подумати, що це те звичайне явище, яке ми

спостерігаємо щодня по заході сонця, коли б ближчий до нас край щоразу не спалахував зубцями тремтячих червоних язиків. В одному місці на одну мить здалося, що на тлі палаючого обрію ми побачили караван верблюдів. Він виринув із чорних піщаних барханів і, притримавшися кілька секунд, зник у чорній паші ночі. Мені здалося, що верблюди швидко тікали, може це просто гра фантазії, хоч товариши теж запевняли, що це було саме так.

Лише за годину вогнище стало зменшуватися і зрештою зовсім зникло.

24 квітня ст. Кунарг

З правого боку сліпучо-блакитна смуга річки, понад якою розкидані авули і ростуть по-весняному ще блідо-зелені верби. Це Сир-Дар'я. Вона то наближається до залізниці, то, виблискуючи міліярдами мечей тікає в пустелю.

За якийсь час доїхали до старовинної напівзруйнованої фортеці. Своєю будовою ці зуочасті стіни нагадують московський Кремль. Тільки ріжниця в матеріалі,—тут поспіль глина, там—цегла. Біля руїн пасуться овечки. Пастух виліз на старовинну башту й гріється на сонці. Він мріє, але про що...

Ремонт шляху. Понад насипом групами й поодинці стоять робітники. Це в дії Ленінова національна політика і лінія партії щодо утворення робітничих кадрів із місцевого

корінного населення. Майже всі робітники, яких ми бачимо,—казаки. Вони підсипають насип і міняють злежні. Тут же стоять верблюди, упряжені в арби, а також із зеленими колесами віз на європейський зразок... Далеко ж ти, братіку, забрався!

За кілька верст від фортеці наїхали на казакську комуну. На полі з сотня народу, багато верблудів. Земля вже зорана, але здається не зовсім дбайливо, поміж борознами стирчить горішня трава. Проте видно, що тим знаряддям, яке здаля нагадує російську соху, важко зробити краще. Колір землі сірий. Тута ж несуть свою мутну воду арики. Ліворуч від залізниці в синій млі маячать якісь гори. Місцевість тут взагалі густо заселена, про що свідчать зорана земля, безліч ариків і будівель; хоч більшість останніх, зважаючи на початок сезону,— пустіє: хазяї їхні вкупі з своєю худобою вже пішли на пасовиська...

Надивившись у вікно, взявся до читання. І не даремно — на другій же сторінці знайшов поезії і зрадів.

Утихла радость встречи,
Беседа так проста,
И синий мальчик вечер
Идет в Алма-Ата...

Потяг тут буде стояти годин зо дві. На вокзалі тисячі казаків і узбеків. Тут же херсонські куркулі, що тікають світ-заочі. Під співчутливо схилені голови всяких пройдисвітів вони розповідають свої одіссеї. Із Херсонщини вони потрапили сюди тому, що тут у них багато земляків і знайомих та їх загалом тут мовляв, „краще влаштуватися“, ніж на Україні.

Арись справляє враження якогось українського містечка. Тихі вулички, сонце, дерево, пісок, палісаднички, віконниці, фарбовані паркани з перекинутими через них кленовими лапами...

Зразу за вокзалом великий сквер і школа.

З нагоди весни, тепла і соняшного дня майданчик перед школою кипить дітворою. Із розмов з молодими філософами виявилося, що українцям і росіянам не так уже важко навчатися вкупі, зате казакам це зовсім не можливо і вони одвідують свої казакські школи, яких ми не можемо побачити, бо вони далеко, аж у старому, себто в казакському місті.

Подякувавши синьооким філософам, по-мандрували ми назад і йдучи так, благополучно попали на базар. Це невеличкий майданчик, де на лавах і на землі розкладено сот зо дві пучків цибулі, нан, себто казакський хліб (коржі) і півсотні

чи сотня карих таки казацьких очей... Так торгують тут майже виключно казаки, але є й інші. До цих інших належить, наприклад, оця синя спідниця на сорок пілок і гостренський курячий носок. Зайва річ говорити про те, що я їх моментально впізнав, розуміється привітався. Виявилося, що курячий носок тут ще зовсім недавно, а через те й не може дати певної відповіді, як воно тут живеться. Із дальших розмов виявилося, що курячий носок—недавнечко приїхала сюди вкупі з своїм чоловіком, з України, що чоловік десь працює на Турксибі, а вона взялася торгувати, і жде не діждеться, коли чоловік улаштується на постійну роботу і тоді всьому цьому кінець. Осточортіло! Хіба спекулянт чоловік? А вона хоче бути людиною.

Повернулися на вокзал і тут дізнались про цікаві подробиці. Місцеве населення, кількість якого тут на вокзалі вразила нас із самого початку, уже встигло довідатися, що вкупі з нами до Арисі приїхав не хто інший як товариші Калінін із Сталіним. Пояснити помилковість цієї чутки не було ніякої змоги: на всі ваши слова міцні засмалені кароокі казаки недовірливо хитають головою і, як діти, біжать до котрогось гурту, що в даний момент є найбільший. Уже ж запевне велика людина не буде говорити перед невеличкою купкою! Закордонні кореспонденти стали

пишатися: всі вони були з фотоапаратами і в добрячих брилях, а жінки ще й під парасольками рожевих і яснозелених кольорів. Оці мудрі штуки зачарували казаків і вони вешталися за тими американцями цілими юрбами. Згодом нам все це набридло і ми пішли дивитися, як казаки вивантажують харківські серпомолотівські борони для казакських колгоспів та радгоспів. Тут серед тубільної робочої маси я побачив руді українські, як би Шевченкові, вуса. Вуса кректали передаючи борони з платформи на перон. Ми не помилилися: належали вони справді нашему землякові Івану Кузьмичу Дроботові. Він весело відповів на наше привітання і, не одриваючись від роботи, дещо розповів про себе. Товариш Іван Кузьмич Дробот в Азії вже з 20 літ, привик до людей, сонця й роботи. Він чистий пролетар і все його, себто вуса, сині очі і приємна усмішка,— тут із ним...

На вокзалі діти продають панцері з під черепах; виробляють їх дуже просто: живу черепаху вкидають в окріп і якийсь час кип'ятять, а потім вишкрібають останки стевової мандрівниці на смітник. Хатку ж її пропонують людям з шайтан-арби по п'ятаку і по три копійки. Проте, малим мисливцям, за черепахами сьогодні підвезло. Замість звичайних п'яти панцерів шайтан-арба несподівано проковтнула цілу сотню, а може й

більше, в наслідок чого ринкова ціна моментально підскочила з трьох до тридцяти копійок за панцер. Але й цього було мало. Шайтан-арба тільки роздратувала свій апетит,— „панцерів, панцерів“,— гукали всі вікна і всі двері. Малі спекулянти безпорадно розводили руками, а потім, ніби спохватившись, щосили летіли в степ і звідтіль бігли назад, тримаючи перед себе повен поділ справжніх живих, а не варених панцерів.— „Ось вони, ось скільки їх“— гукали малі червоні роти,— „давай п'ятдесят копійок і,— гроші мої крам твій! Га?“— „Є, дайош хлопчику“,— відповіли поважні рогові окуляри під зонтом... За п'ять хвилин чудернацька шайтан-арба проковтнула п'ятдесят живих черепах, але її це не заспокоїло її апетиту.— „Екзотики, екзотики!“— волали гарненькі вустонька Нью-Йоркської парасольки,— „а то я умру і тоді не знаю, що зі мною станеться!“. Але на цей раз навіть такий категоричний аргумент не викликав завзяття у косооких спекулянтіків. Навпаки, хлопці зовсім посмутніли і очі їм побрались тugoю,— „більше у нас немає нічого,— говорили вони,— немає панцерів, бо всі вони повтікали далеко в степ“.— „А я хочу, я хочу,— лепетала вмираючи ніжна рожева парасолька,— я хочу... я умру, чуєш, хлопче, як не даси мені ще чогось місцевого, то я умру і ти все життя

будеш спокутувати власну жорстокість!..“ „Гаразд,—зрештою обізвався хлопець,—чого доброго, я можу почастувати тебе нашими степовими горішками, правда, вони дещо чорні, але зате дуже смачні, вони ростуть просто на землі, і коли отара не встигла їх ще пожерти, я з охотою принесу тобі їх скільки хочеш“.—„О, швидше, швидше, мій мілий хлопче!“—Зідхнула востаннє рожева парасолька і безсило опустилася на якусь вокзальну приступку...

За три хвилини чорномазий Абдулка приніс цілий кульок степових горішків. Рожева парасолька взяла їх і їла, а наситившись, передала парасольці блакитній і та визнала, що чогось подібного вона ще не пробувала за все своє життя: пахне медом і має смак маслинини; анчоуси і ананас, банани й бараболя...

В цей час до ласухи підійшло, приваблене парасолькою, зовсім маленьке, м'яке й безневинно-ніжне ягня. Бувши таким і не доходячи трьох кроків до наших парасольок, воно зупинилося і, зупинившись, задрало хвостик і, вже задравши хвостик, висипало на землю, під ноги схвильованим глядачкам, цілий маленький голяндський натюрморт.

Замазура Магомет утік у степ, а то б йому попало.

Ягня пішло до своєї мамі і стало розповідати їй історію цієї цікавої пригоди.

Обидві парасольки обімліли, але смерть пошкодувала їхню молодість!

Кульок з-під орішків і до цього дня лежить під акацією на станції Арись. Він там править за місцеву екзотику.

Казачка несе за спиною дитину і воно маленькими ручками тримається за мамин платок.

Крім казаків на вокзалі багато узбеків. Засмажені до кольору брондзи. Характерні вузенькі вниз вуса. Чорні, хвилясті, ріденькі борідки, через які просвічує обвітрена ніжна червона шкіра. Поверх ічигів (чобіт), калоші, тим часом надворі не менше як 20° тепла. На додаток ватяні халати, але замість казакських хутряних шапок,— легкі барвисті тюбетейки.

Після Арисі степ набирає зовсім іншого характеру. Залізниця ввесь час іде понад річкою, яка хоч і вузенька і непомітна, проте рішуче впливає на краєвид місцевости. По-перше: з'являється дерево,— цілі зелені тополеві гаї, подруге,— степ переходить у взгір'я, рівнина береться зеленими горбами, на схилах яких пасеться безліч худоби, овець і коней. Повітря прозоре і свіже. Пахне горами.

Чимкент

Вечір. Тисячний людський натовп. Чекають Калініна і Сталіна з четвертої години дня.

Був мітинг, співали пісень, а тепер хоч і настоялися (уже десята година), хоч і наспівалися, а додому все ж не хочуть іти. А що як збрехав начальник станції і на ганок возьме та й вийде Михайло Іванович Калінін... Вечір весняний, як на Україні. Синє оксамитове небо, безліч ясних зірок і... так само хрушців.

25 квітня

Їдемо просторою долиною поміж сніговими горами, такими подібними до азіятських ескізів художника Северина. Долина повна мешканців осілих і кочових. Багато розкішно обробленого поля, багато гірських струмків з прозорою крижаною водою, багато зеленого і сліпучо-білого. Ми під'їздимо до станції Бурное. Гори підійшли до самого села. Потяг зменшує швидкість. Розгортається віяло зеленотополевих вулиць. Все село в тополях, всі садиби в тополях. Тополі ж правлять за тини, баркани, загати, плоти і за основні елементи краєвиду... Вони тут не розкидані хаотично, без пляну, як це часто трапляється в нас. Подвір'я від подвір'я, садочок від садка, город від города відокремлені частоколом сирого тополевого хворосту, що за рік, за два, за десять виростає в густий стрімкий ряд білокорих красунь. З вишини насипу й потяга ввесь цей зелений масив здається складеним із глибоких зелених квад-

ратових скринь, на дні яких порпаються якісь комашки, схожі на людей... В одному пункті, поміж двома частоколами посадок ми побачили, — я це напевно можу ствердити, — білу з віконницями і стріхою хатину... Тисячі верст і ці гори не відмінили її ні на йоту, вона така ж, як і там, на колишній батьківщині...

Повз потяг пролетів великий табун крижнів і зник, розтанув у вогкім повітрі... До цього часу із знайомої мені фавни я бачив лише одуда, і... горобчиків. Проте все ж найчастіше зустрічається горобчиків: їх можна бачити на всьому просторі від Оренбургу до Тяньшанських гір; у степу і в пустелі, ранком і в спеку, і чудового азіятського вечора вони можуть вихопитися з голубої далині, щоб посидіти на підоку і помилуватися з швидкого льоту залізного коня.

Тим часом гірські потічки зливаються в гірську річечку і мимчимося з нею в змаганні — на схід.

Полустанок. Довідуємося, що наш гірський суперник має ім'я Оса, але що це значить, ніхто не знає. Справді з'ясуйте, будь ласка, якому чужоземцеві, що таке Ворскло! Дорога влазить у кам'яну щілину, так дбайливо пробиту для нашого потяга Осою. Щоразу скелі здіймаються вище-вище, поки, зрештою, не звисають над головою могутніми колосаль-

ними масивами. Річечка з більш-менш спокійної перетворюється на несамовито бурхливу красуню. Їй тісно, їй вузько, вона гризе скелі й метає камні, але замість вольної волі,— все глибше в'їдається в скелі — і її каньйон вже на кілька сажень глибокий...

Ауліє-Ата

Чудова долина в Семиріччі, стрункі тополі із трьох боків гіантські хребти. Нижче навала хмар із них, як з молочного моря, вириваються гірські шпилі. Ніжні блакитно-зелені тони, дзвінкі арики з прозорою водою. Дівча з розкішним волоссям в яскраво-малиновому платті. Забачивши нас, воно повертається напівзвороту, показуючи розкіш східної усмішки. Вона схожа на героїнь соняшного Гогена, що так зачарував мене в Москві. Поруч дівчинки сидить хлопчик в яснозеленій сорочці і в яснозелених же штанцях і тло їм утворює золотий пісок і руїни дувана... Віє вітер, майже український вітер, гнується тополі. Вершини гір відсвічують рожевим світлом.

В Ауліє-Ата ми стоїмо кілька годин. Користуючись із цього, робітники депа запрошують нас на товариську зустріч після роботи. Але яка нам робота! Ми вільні як птиці до третьої години дня. ~~зважаючи~~ на це, місцева влада пропонує нам прогулятися до радгоспу

ДПУ та державного кінного заводу, що містяться тут недалечко, в долині поміж горами. Ми не відмовилися, а, навпаки, поспішли користатися з нагоди і не дуже сумували з цього. П'ятиденна подорож у вагоні дала себе відчути; почулася нагальна потреба розім'яти потерплі члени. Прогулянка, а тим паче прогулянка в місцевостях, що перед цим ніхто й не мріяв про них, підняла настрій навіть у скептиків. Де взявся сміх, вигуки, пісні. За дві хвилини ввесь людський масив п'ятнадцятивагонного потяга розбився на групи, вливаючись вузькими потічками в тісні вулички садоподібної долини. З кожним кроком картина міняється, кращає. Перед очима розгортаються дивовижні панорами. Ми милюємося з посеред-гірської колосальної долини, на десятки верст довгої і широкої, оточеної з усіх боків могутніми лавами гір, сніжний покров яких спускається мало не до подолу. Фарби переливаються, тримтять, виграючи невловимими переходами. В повітрі урочиста дзвінка тиша. А ж ось раптом із срібного, утвореного ариком, плеса зривається хмара диких гусей. Повітря повне шелесту крил і тих особливих звуків, що так чарують вухо стомленого мисливця туманного ранку в степу. Тим часом ми просуваємося далі. Нас усе вражає: і тополі, такі соковиті і свіжі, що ім подібного ніхто з нас

не бачив ніколи й ніде на світі, і арики, що розширяються до справжніх річок, і пахощі гір і трав, вітру й сонця, і стежки, що розростаються в дороги, і дороги, що губляться в килимах молодої трави, і вершники на чудових конях, і самі коні,—вже тієї породи, в якій не помічаєш, де кінчається казакська і де починається англійська культура. В цім оточенні ми зустрілися з Володимиром Ерастовичем, від якого перебуваєм зачаровані й до цього дня. Ми на майданчику перед сліпучо - білими капюшонами, що тонуть усі в зелені. Володимир Ерастович стоїть на дощатій гладенько вирівняній і чисто вимитій настильці. Навколо нього в спокійній замрійливій позі чекання четверо казаків - конюхів. Двоє молодих, струнких, як лоза, і двоє таких, що час ім уже ушляхетнив риси і підбив сріблом чорний неслухняний волос. Володимир Ерастович говорить. Він говорить про історію господарства, про бурхливі часи громадянської війни, коли різними арміями були розіграні ледве не всі скакуни, про те, як доводилося йому, Володимирові Ерастовичу, вкупі з цими відданими справі товаришами, ховатися... так, ховатися і то не з бриліяントами камінцями й золотими черпаками, а ховатися з дорогоцінними кобилами, жеребцями й лошатами; говорить Володимир Ерастович і про теперішні часи, про мету й

завдання заводу,—вияйти породу коней, щоб була якнайкраще пристосована до умов Середньої Азії. В цьому напрямі витрачено чимало часу, і дослідів, але тепер останні вже закінчилися. Кіннозаводство на підставі десятилітньої своєї праці дійшло висновку, що з усіх можливих комбінацій найкращі будуть англо-киргизки й туркмено-киргизки. Авдиторія захоплена, розмовець з виключним умінням підготовив її до сприйняття самого параду. Боже миць, він так чудово говорить про ці породи, про особливості кожної з них, про пишний вихід холки, про маленьку голівку й „виразительний глаз“, про широкий лоб і веселе вухо і зрештою про високий крups, що коли б в подальші хвилини він не віддав наказу „починати“, то ми б, здається, зробили це сами. Двоє людей зникають у чорнім отворі конюшні; чути дзенькіт удил, приглушене іржання, слова заспокоєння, що ними умовляють конюхи свого вихованця. Аж ось і він сам. Сонце б'є йому просто в вічі, він підкидає вверх голову і вкупі з нею все своє ефектно вирізьблене тіло. Алеж не даром йому з двох сторін досвідчені хлопці, недаремно їм у руках міцні ремінні поводки: красунь не може знестися вгору. Він зупиняється і б'є гнівним копитом об лунку дощату підлогу, але понуканий умілими конюхами мусить іти далі і він іде, танцюючи на всі чотири

ноги, високо знявши голову і стріляючи стрункими ушими. Це перший красунь заводу: „Сардар-Теке“ вороний „туркмен“ від ефектної мініятурної киргизької кобили... Це саме той і є, що в нього верхня підйома ноги довша за нижню. Коштує він 4.000 крб. Слідом за ним іде „Тарлар“— „маленька голова й високий круп“... Далі йде Гнідко, син знаменитого „англійця“ Гольтіара що занього свого часу руське кіннозаводство виплатило... 200.000 крб. Ще далі— чистокровний англієць „Дитин“ від „Мінару“. — Останній належав колись англійському королеві, масти сніжнобілої куплений за 180.000 крб. Його заступає „Баядерка“, кобила сильно утробиста, що є достоїнство цього екземпляра: воюючи з конячою естетикою містке черево дає можливість матці виховувати крупний, здоровий плід. А це головне, що від неї вимагається; за „Баядеркою“ йде „Фатьма“ з донькою... Вона певно дуже стара, тому така худюча?.. Навпаки, це розкішна матка. Худість її показує, що доньку свою вона годує належним чином, віддаючи останній абсолютно все, що можна віддати, не шкодячи собі, як матері...

І ось вони, ці лошата-третячки переходят перед нами. Даремна справа! Розповісти про них— річ неможлива. Щоб це зробити, треба мати талан Володимира Ерастовича, а це не всім дано. Лошаки гнуучкі й стрункі, як блискавка й вітер...

* * * * *

День шумливий, соняшний, такий, які трапляються лише в цій долині. Гомонять тополі, з стихійною силою рветься вгору трава... Парад закінчився. Сьогодні випуск „Володимира“ в косяк і Володимир Ерастович запрошує нас бути присутніми при цьому. Вся компанія знімається і ми рушаємо через арики й луки до літніх загонів. Користуючися з цього переходу, невтомний господар встигає зібрати біля себе коло слухачів і тут ми довідуємося, що косяк це щось ніби суспільна коняча одиниця. „Табун“ коней,— поняття приблизне, яке означає всяку сукупність коней. Але „косяк“ це річ абсолютно, навіть математично, визначена. Шістнадцять чи вісімнадцять кобил, на чолі з жеребцем— це й буде косяк. Але косяк не є звичайне механічне сполучення окремих кінських індивідуальностей. Це є „освячена“ кінськими традиціями єдність, родина, сім'я, група, що живе своїми інтересами, не змішуючися з іншими, так само відокремленими групами.

Інтереси косяка боронить жеребець. Він вожак, батько й оборонець. Ніхто — ні звір, ні інші коні, ні людина, крім пастуха, не мають права навіть наблизитися до косяка. Всякий крок у цьому напрямку вожак косяка сприймає як виклик, як порушення закону, як персональну образу, а коли це так, то горе необережному! Він буде мати справу

з гураганом, з вихром, левом і тараном. Тут може бути єдиний вихід: смерть переможеного або дві смерті разом. Так буває, коли до косяка вривається одинак-жеребець. Бій триває до кінця, себто доти, доки обидва суперники не обертаються на шматки скривленого м'яса.

Нарешті ми в літній стайні. Розміщуємося, як на спортмайдані, попід парканами й стінами цієї колосальної загороди. В центрі бродять шістнадцять кобил, три з лошатами. Бродять по-буденному—з кутка в куток. Двоє чи троє лежать,— парять боки на сонці. Та ось раптом сіра в яблуках кобила пряде вухами, високо здіймаючи голову й ірже. Голос її повен бажання зустрічі. Вона не встоїть на місці і, роздуваючи ніздри, біжить назустріч вітрові. Тим часом звідтіль, зі степу вже явно долітають потужні звуки,—високі, дзвінкі. Ведуть! Ведуть! І всі очі біля воріт. На шляху показується пишний гнідий огир. Він, певне, давно вже чекає на цей момент і його ледве стримують двоє досвідчених дебелих конюхів. Труд їхній помітно важчає з кожним кроком, що наближає похід до станції. Жеребець уже не йде,— він увесь у повітрі, він не торкається землі, голова йому нетерпляче піднесена вгору, ноги витанцюють пружний дзвінкий танок. Кобила в яблуках наближається до воріт, її одганяють конюхи, що

невідомо де беруться. І не даремно це роблять! Огир палає, він робить неймовірне зусилля вирватись, він ірже погрозливо уривчасто. Конвоїри зависають обіруч розгніваного красуня. Потім їм буде ще мороки звільнити його від уздечки. Він це знає і не прукається. Навпаки, він тепер, стойть майже смирно, але скільки динаміки у його високо здійнятій голові, у розпущеному трубою хвості, в широких освітлених сонцем грудях. Конюхи пнуться навдибики і не дістають розстебнути підшійника. Він терпляче чекає ще хвилину, але потім відчувши себе вільним, як вітер, рветься вперед і, пружно зігнувши голову, наосліп переможно мчиться навколо косяка. Кобила в яблуках сторожко сторониться, та зате мамаша золотого довгоногого жеребчика з чорними кучерявими гривами та хвостом, стає в рішучу позу. Вуха їй прищулені і задні ноги, повернуті в бік шефа, обіцяють дзвінкого ляпаса. Шеф, що, очевидно, добре знає природу свого харему, не зупиняючи бігу, круто бере вбік.

За кілька секунд тричі оббігши косяк, він зупиняється ласкавий, примирений. Він уже прийняв ввірену йому кількість кобил і дозволяє собі покачатися. Качається солодко й довго, оточений з усіх боків теплими поглядами своїх мілих подружок... За кілька часу косяк піде в степ. Вожак буде шукати їм

крашої паші і найчистішої води. Але горе тому, хто задумає сюди наблизитися. Наш красунь має досить міцні ноги й зуби, щоб побачити п'ятки свого супротивника, коли ж ні, він стане до смертного бою за цей чудовий харем... Єдине, до кого він не має гніву,—це табунничий, його кінь та, хіба може, приблудна кобила, хоч, як правило, остання ніколи не попаде до косяка: її доля,—самотнє блукання навколо косяка і то на такій віддалі, яка гарантувала б їй вчасний порятуванок від гострих зубів гнівного ватажка...

Ауліє-Ата буквально — місто святого, але по суті це — місто верб і тополів. Це ми ясно бачимо, вертаючись із своєї мандрівки. Тим часом вечоріє. Байдужа молочна синь заливає узгір'я, від чого кам'яні тім'я гір ніби висять у повітрі. Біля майстерень уже зібралася тисячна, святково настроєна юрма: робітники, людність містечка й казаки на своїх незмінних конячках. Гудіння голосів, сміх, вигуки раптом завмирають. Із депа чути важке чохкання і, за кілька секунд у чорному його отворі показується залізний громолетючий гостинець, що його робітники станції відремонтували, як свій подарунок Турксібові. Паротяг пофарбовано в колір весняної радості,— в зелень і прикрашено пурпуровими стрічками. Останні хвилюють од вітру, мають

над головами вкупі з ніжним запахом фарб, вугілля й пари. Шаражаютися маленькі степові коні, дружньо і сильно гримлять оркестри. Свято вкупі з хвилями свіжого гірського повітря спускається на майдан. Радісно, вільно, просторо! Тим часом на паротязі вже десяток старих, досвідчених робітників. Вони поправу зайняли це місце, але все ж мусять де в чому потіснитися. Поки говорить найстарший і найдосвідченіший, сюди, до потяга пробирається зміна,— комсомолія, піонерія; синьоокі слов'яни і з засмаглими одвертими обличчями тюрки. Од швидкої ходи вони геть усі розчервонілися, спіtnіле волосся, таке жорстоке і неспокійне взагалі, тепер покірно обліплює голову і ми милуємося з першого покоління соціалістичної Азії. Вона скинула незручні халати, важкі хутряні шапки, її одяг,—одяг юнака спортсмена, одкриті руки й плечі, звільнені очі й розум. Старі робітники звільнили місце. На залізний трибуні піонерка, казачка; як і у всіх казацьких дітей, її голова проти росту видається великою, але вона така славна, такі розумні оті рівні, вниз спущені дуги брів і так сліпуче білі зуби! Мале спершу тримає себе дуже бадьоро, але далі лякається тисячоголового натовпу. Блідне. Червоніє. Зрештою вигукнувши крізь жемчужні дитячі сльози „хай живе Турксіб“, падає комусь на руки

і ховає на плече голівку. Та ось гудок уже сповіщає відхід. Натовп шаракається. Оркестри трублять похідний веселий марш. Нестрійне, але таке чарівно-піднесене „ура“ летить над долиною, летять шапки й капелюхи. Чохкання й грім по рейках коліс. Незупинний потік людських тіл.

Мітинг закінчено, але свято ще вітає над степом. Наново відремонтований потяг несе нас далі на схід.

Через степи, узгір'я, потоки. Але ми не самітні. Поруч з вагонами, не випереджаючи і не відстаючи ні на крок, мчиться десяток джигітів—десяток здорових, волохатих вершників на маленьких кониках. Це схоже на легенду. Сутінь. Біжать і тікають тіні, довгі тіні від тонконогих степових коней. Десять кілометрів. Це для них дрібниця. Зверніть увагу,— жадної плями від поту. Така вже ця порода. Ми дивимося у вікно й махаємо руками, вихваляючи джигітів: „якші джигіт“, себто — гарний джигіт. Вершник усміхається, показує білі зуби: „якші, якші“. Потяг, узявши гору, весело котиться вниз у глибокий пропріз. Вершники поволі зупиняють коні і губляться в неосяжних просторах...

26 квітня 30 р. Перевал Чокпар

Цілу ніч проти 26 квітня ми, починаючи від ст. Лугової, їдемо новою дорогою. І це не

просто юридичне уточнення. Дарма що пітьма, кожен із нас в найрішучішій формі відчуває цю зміну.— Потяг починає кидати з боку на бік. Це вже не рівне, ритмічне таткання на старих, десятками років утрамбовуваних насипах. Новий насип надто непостійний і вередливий: з твердо поставленого на колеса вагона він робить човен, із сталевих рейок — хвилі. Писати майже неможливо: така ізда для літер часом ховає в собі разючі несподіванки!

Вранці прокинувся з важкою головою і ніяк не міг додуматися, з чого це; нарікав на протяги і на цигаркову гену димлячу, але виявилось, що даремно: все та сама нова залізниця. А коли так, дозволимо собі забути наші неприємності і постараємося привчити себе до цього гайдання.

Над степом лежить холодний, повен пилу вітер. Товариші, що на легку руку вискають на ганок із теплих вагонів, моментально повертаються назад і цокають зубами. Сонце світить, але від пилу воно жовте і зовсім не гріє. Проте це не має ніякого значення для восьмого роз'їзду, де ми тепер стоїмо. Тут уже кипить робота. Робітники порпаються біля каменю, дощок, кар'єрів. Звертаємо увагу на те, що всі вони: і каменовози, і копачі, і грабарі,— казаки. Це в дії національна політика партії. Турксіб — не лише чинник економічного значення: поруч із цим він коло-

сальна політична підойма: утворення національного пролетаріату в напівкочовому Казахстані — це акт, що відкриває нову добу в історії Радянської Азії.

Завважуємо також, що серед цих нових робітничих кадрів переважає молодь комсомольського віку, старших за двадцять років немає. Значить ми присутні при народженні кляси... Ale це не така легка річ, це тяжкий процес, це горно і ковадло і молот вкупі: перековуючи життя, ці діти степу, захоплені широкою трудовою хвилею, переплавляються сами. Одвічний вершник, — він тепер трусиється на повільній грабарці; джигіт — перекидає важке скелля, камень; степовий безтурботний кобзар, — ганяє поперед себе тачку з вантажем. Він, як і попередні, ще не навчився своєї роботи; він робить масу зайвих рухів. Там, де досвідчений робітник в один замах міг би з'єднати три елементарно-прості рухи, наші молоді робітники все починають з азів. Камінь лежить у вирізі біля залізничної колії. Звідси його треба перевозити в штабелі, що містяться на верхньому майданчику. Ріжниця ввишині вирізу й нормальногого ґрунту від одного до півтора аршина. На цю височінню плюс височінню тачки і треба підняти камінь. Що зробили б досвідчені робітники? Поставили б сильнішого у вирізі, і той, не хапаючись, кидав би

скелля просто на тачку. В крайньому разі він міг би важчі каменюки складати на верхній припічок, а звідтіль уже,—у тачку. Але наші пролетарі молоді й недосвідчені. Свої функції і рухи вони розкладали на найпростіші елементи. Щоб добути камінь, вантажник (откатник в цей час стоїть біля тачки) спускається у виріз і, піднявши камінь, починає дряпатися з ним на верхній припічок. Вилізши, він кладе в тачку, і не в задок, а на передок, вагу і знову спускається у виріз. Операція повторюється десять-двадцять разів. За цей час зрозуміло, вантажник встигаєувесь намокнути від поту, а відкатник змерзнути, бо на висогу Чокпара весна надійшла ще не зовсім. Але ось тачку навантажено. Стомлений вантажник сідає відпочивати. До роботи береться одкатник. Байдуже дивлячись на роботу свого товариша понереду, він тепер мусить спокутувати свою неуважність. Усю вагу накладено не на задок, а на ручки тачки, від чого починає блудити колесо, щохвилини зіскакуючи з дощок, прокладених від штабеля до вирізу Одкатник, вся увага якого, зрозуміло, зосереджена на тому, щоб вдергати в руках вагу, не вільний керувати всією своєю нескладною системою вкупі і тому що п'ять хвилин мусить зупинятися, щоб звести тачку на дошку. І це все робиться так невдало, що аж не віриться, щоб

усі ці штуки люди робили від широго серця. Але це все так! Досить глянути в ці зосереджені, мучені постійними невдачами обличчя!.. Та нічого, пройде день, другий, місяць, рік, і ці юнаки, ця краща надія, підпора й майбутнє Казаччини, пізнають математику праці. Швидше зарухаються руки, моторніше побіжать тачки, доцільніше використають і закони підйоми... В добрий час, молодий народе, в добрий час, молода клясо, в добрий час, славні товариші!

Кілька зауважень про взуття та одяг казакський. Казак-кочівник — свого роду франт. Він любить і, по-своюму, вміє добре одягтися. На ногах його хромові чоботи итики, поверх итиків, щоб не стиралися їхні м'які підошви, надіті гумові чи шкіряні калоші. Халат — пошитий у стан і охоплений поясом, надає переконливої солідності джигітові, так само, як і дорогим хутром обшита незамінна степова шапка. Але інша справа казак-пролетар. Для нього итики в калошах під час роботи просто непотрібна розкіш: камінь, дошки, жужель, зализо мають інші властивості, ніж м'яка трава на пасовиськах: хром і гума тут найменше забезпечені від наглих несподіваних випадків. Далеко зручніші, доцільніші й вигідніші звичайні юхтові на товстих підошвах чоботи або вже, принаймні, лапті. Так само з халатом

і шапкою. Казаки робітники вільні від того й другого. Степова шапка занадто важка, а халат задушливий; людина геть уся береться потом, маючи на плечах саму лишень сорочку і легкий кашкет.

Отгже, перед нами не лише внутрішньо, а й зовнішньо новий, такий подібний до Донбасу й Харкова, Казахстан, —Казахстан кашкета, легкого й зручного піджака, чобіт, тачки й молота.

Але це не значить, що взагалі казахський національний костюм оджив своє і став не-потрібний. Все — гарне на своєму місті. Так і ватяний халат із важкою хутряною шапкою. Правда, спочатку вам смішно дивитися на людей, що на широті Ялти, Тріесту, Марселі ходять одягнені як для Сибірських снігів. Вас, людину, що вмирає від спеки, дратують ці пудові шапки й халати, пояси й калоші... Але виявляється, що, зрештою, справа не така проста. Це правда, що Казахстан країна сонця, пустель, спеки й тепла, але правда й те, що водночас країна постійних потужних, нічим неструмуваних вітрів, холодних, після пекучих днів, ночей, сніжаних гір і небезпечних перевалів, сухої спеки, що висушує все живе до краплини скованої в ньому вогкості. Тому казахський халат не лише вірний друг проти несподіваних сибірських чи з гір Тянь-Шаню налетілих вітрів, але він є водночас і порятунок від пустельної спеки. Він затри-

мує промені сонця, що мали б пронизати до кісток, і закутує від суховію, що від нього, як від огню сохне й чорніє трава, скручуються опалені листя і береться кожухом шкіра в людей. У ватяному казакському халаті і його хутряній шапці можна однаково вільно почувати себе і в нічний холод, і в денну спеку, в суховіях низин і в завірюхах перевалів. У цьому й секрет іхнього тисячолітнього незмінного існування.

Чокпар

Південна ділянка Турксибу починається від станції Лугової, переходить через Алмату і закінчується на півночі біля річки Біже. Далі починається північна ділянка. Південний напрямок був обраний не відразу. Особливо точилися спірки навколо Курдайського та Чокпарівського варіанту. Чокпарівський перевал, де ми оце їдемо, має перевагу в більшій приступності місцевости. Дорогу прокласти тут дешевше, швидше й легше, зручніше її буде також використовувати в майбутньому:—перевал бере лише одна тяга; але цей варіант має і свої невигоди: він проходить через малозаселені простори з ледве розвиненим скотарством. Курдайський варіант дав би був можливість найпростішим способом зв'язати економіку багатьох сільсько - господарських районів Киргизії з еко-

номікою Сибіру та С. Азії і всього Союзу. Проте, доля не судила здійснитися Курдайському варіяントові. За підрахунком фахівців прокласти шлях через цей перевал коштувало б року зайвої праці і величезних грошей. Тому після довгих спірок і обговорень управа будівництва зупинилася врешті на Чокпари. Проблему ж сполучення Киргизії з іншими районами Союзу розв'язують побудуванням допомічної залізниці...

Дорога до Чокпару іде великими заворотами, поволі здіймаючись вище й вище.

Останні двісті верст до Алма-Ата. Гори Чокпару відступають на обрій, сяючи серпанками хмар і мли. Власне, йдуть два ланцюги гір — снігові хребти і їхні, близькі до нас, низенькі відноги. Ці останні не що інше як звичайне руде узгір'я, але випари, що підіймаються з землі, ушляхетнюють краєвид і руде видається млистою синню. Узгір'я переходить у могутній хребет. Він упирається в небо; могутні вершини, на які з усією силою падає сонце, набирають вигляду сліпучо-мінливих хмар.

Гори вже зовсім розбіглися на обидва боки. Ми вже зовсім у степу. Тут він такий, як біля блакитного Аралу, але там він сухий та безкрай і йде так довго, доки не зіллеться з обрієм. Тут же земля повна вогкости. Під пекучим промінням сонця вона

береться парою. Повітря від цього стає синьо-матове, примхливе; воно постійно міняється, то густішає, то рідшає, тече вгору і вниз, і від цього тіла і речі гублять свою постійну форму. Юрти білі, а здається, що вони голубі; отари овець набирають обрисів фантастичних допотопних потвор брунатного кольору. Орли, що почувавуть себе як дома, сірі, хижі орли на безкінечно тремтливому тлі явно чорніють, бо вони зовсім чорні. І все це омана суть!

Намилувавши з природи, взявся до газет і журналів. Ось те найголовніше, на чому зупинилася моя увага.

I. „Побудова Турксибу зв'язується перш за все з завданням довозу в Середню Азію дешевого хліба із найближчих районів (Сибір, Казахстан). Це потрібно для посилення бавовнищва та задоволення радянською бавовняною сировиною нашої текстильної промисловості. Такі заходи дадуть нашій державі великі валютні заощадження через скорочення довозу чужоземної бавовни і призведуть до більш доцільного використання тієї величезної кількості хліба, що тепер завозиться в Середню Азію з Північного Кавказу, України та Надволжя. Одночасно з цим залізниця стоїть перед перспективою розвитку низки районів, що тяжать до неї, поширюючи таким чином сировинну базу нашої промисловисті”.

2. „Семиріченська (себто Туркестано-Сибірська) залізниця зробить поворот в розвитку гірничої промисловості Казахстану та Киргизії. В Семипалатинській та Акмолинській губерніях є багатющі поклади кам'яного вугілля, що мають десятки міліардів тонн запасу (напр., Карагандинський, Екібастузький тощо). В тих самих губерніях і на півночі Джетису є могутні поклади кольорових металів (Ридерські поклади), що мають не тільки всесоюзну, а й світову вагу. („За приблизними розрахунками, в найголовніших із цих районів, належно розробляючи, самої лише міді можна витопити 147.541 т. в рік, себто в 4 рази більше, ніж по всій Росії за рекордний 1913 рік“).

3. „Особливість цих майбутніх гірничо-промислових районів в тому, що тут поруч рудень кольорових металів є багатющі поклади вугілля. Немає сумніву, що побудова залізниці матиме великий вплив на темп розвитку місцевої гірничої промисловості“.

4. „Загальна площа території, що має тяжіння до Туркестано-Сибірської залізниці, дорівнює 119.737.330 га. Із них на Казахстан припадає 76%, на Сибір 13% і на Північну Киргизчину 10%. На всій цій території людності (1926 р.) 4.857.642. Із цієї кількості на Сибір припадає 43%, на Казахстан 42,5% і на Північну Киргизчину 10,5%“.

5. „Побудова Турксибу, що на своєму шляху перерізає найвідсталіші тубільні райони, є одночасно факт, що наочно доводить правдивість національної політики партії та радянської влади і свідчить про те, як відсталі тубільні околиці, на базі таких побудов, можуть піднести свій загальнокультурний рівень та перебудувати своє господарство на соціалістичних засадах, поминувши капіталістичну стадію розвитку“.

Потяг летить, гойдається по рейках. Газети та журнали з таблицями випадають із рук. Пролітають долини й гори. Пасажири поприкіпали до вікон. Приємно. Душно. Радісно. Хтось сидить у сусідньому купе і нерозважливо важким басом вичитує.

Утихла радость встречи,
Беседа так проста,
И синий мальчик-вечер
Идет в Алма-Ата...

— Та й ми не відстанемо,— запевняв кондуктор,— ось ще, ще трішки і дома!

— А що воно, власне, Алма-Ата? — Один із наших товаришів, людина із знанням цілого світу, підводить голову і каже:— Місто — столиця республіки. В майбутньому буде мати консервні заводи, трамвай від міста до станції (8 кілометрів). Тепер дає, — двісті вагонів яблук на рік. Центр республіки у шість раз більшої за Україну.

Місто лежить під височеними горами, покритими снігом і хмарами. Алма-Ата — значить Батько яблук. Говорять, що вся ця місцевість один сад,— і місто теж. Але заклопотаний нарисом для газети я не встиг побувати в ньому, тим паче що звідси до Алма-Ата вісім кілометрів, а потяг невідомо коли піде,— чи тепер, чи в четвер. Тож довелося обмежитися прогулянками по станції, що ради приїзду гостей із центру приоздобилася, і фанерні її будиночки стали, як квіточка. Постійних будівель на станції Алма-Ата ще не поставлено як і взагалі на всіх станціях нової залізниці. Службові бараки від решти будівель відгороджені воринами із товстого масивного дерева. Це водночас межа для численних візників. Вони спокійно сидять на своїх возиках, готові щомить до виконання своїх функцій. Ціни без заправи і торгуватися, — даремна річ. Тим часом надходить ніч. Поволі злазяться до своїх вагонів товариші делегаті. Журналістів і газетярів починає бити пропасниця: від Алма-Ата вже рукою подати до Айна-Булака, пунку, де сходяться північна й південна ділянки нової залізниці. 28 квітня там десь, серед пустелі робітники покладуть останні рейки і заб'ють останні бретнالі. Відбудеться велика, світової ваги, подія. Ні, газетярі не можуть сидіти спокійно. Тон завдає Павлуша Ураль-

ський. Він увесь суцільний нерв. Блідий і тривожний, він бере блокнот і швидко пе-реривисто починає писати телеграму до ре-дакції. За п'ять хвилин уже готово. Ми ви-ходимо з вагонів у пітьму, чіпляємося за рейки і, спіткаючись у вибоїнах, канавах і ямах,— вже не йдемо а біжимо до приміщення теле-графу. Відстаючи й переганяючи нас, у тому ж напрямі біжить ще півсотні кореспондентів. Тут і казаки, і росіяни, і німці, і американці, і італійці, і англійці. Біжачи, ми встигаємо помітити, що вікна телеграфу яскраво осві-тлені і по них швидко й беззвучно метушаться тіні. Так, тут уже повно докорів, лайки, вигу-ків. Спритні американці намагаються пролізти вперед. Їх відтискають ще спритніші росіяни кудись у куток; Павлуша Уральський, тонкий і гнуучкий спортсмен, тим часом звиваючись по-між ногами, вже дістаеться бажаного віконця. Там він лається з солідним італійцем, запев-няючи його, що він, Павлуша Уральський, стоїть тут ледве не з самого ранку і своєю чергою не має наміру поступатися. Потім лайка вщухає. Хтось домислюється встановити чергу. Раз-по-раз до ушей долітають урив-часті неспокійні фрази: „Молнію, ні, ні, мол-нію“. „Мені теж“.—„Молнія, молнію“—у всіх відмінках відміняється це слово в цьому, повно накуреному, сарайчику. Через тонкі стіни чути ритмічний стукіт апаратів. Повідомлення про

майбутню змичку Півдня з Північчю і про те, що з останніми відомостями тепер їх роз'єднує лише чотири кілометри,—за кілька годин облетить увесь світ. Ось і Павлуша вилазить, зрештою, з натовпу: увесь мокрий, зворушений, радісний: жадна уральська газета не матиме цього повідомлення раніш, ніж газета, яку обслуговує він. Павлушкине піднесення передається й мені. Вихопившися з телеграфу, я заскакую у вагон і сиджу до другої години, опрацьовуючи до друку нарис. А навколо тим часом кипить, як у казані. Тепер уже остаточно всім відомо, що потяг перед світом вибуває далі й сюди поспішають з Алма-Ата всі, зовсім усі, кому не ліньки... Гудуть урядові автомобілі, важко гrimлять автобуси, цокотять вози. До нашого вагона, ніби в гості, зайшло спочатку десятеро комсомольців, потім стільки ж комсомолок, потім робітники якоїсь спілки та делегати від гірських авулів. Затишний тихий потяг раптом перетворюється на веселий партизанський табір. Займається й використовується геть усю площу. Сміх, гомін, веселі поблиски карих азіятських очей. Молоде казацьке покоління. Юнгштурми. Европейські зачіски. Це почесна варта на Айна-булакських святах і, як така, відразу, ніби по команді, займає верхні поліці й рішуче лягає спати. Біля мене лишається похмурий юнак, евро-

пеєць. Він дивиться, як я швидко вожу вічним пером по папері, й мовчить...

Проте, за годину, коли я закінчив свою працею, ми розбалакалися. Спочатку говорили по-російському, але помітивши що це нам мало вдається, перейшли на українську. Виявiloся, що ми земляки: Харків і Черкаси. Із взаємної інформації виявляється також, що мій новий знайомий,—грабар, що він тут працював два роки в степах і пустелях, але далі перейшов до Алма-Ата і там посідає тепер місце коменданта одного із наркоматів Казаської АСРР. Він, розуміється, персонально знайомий з своїм наркомом, за пропозицією якого і їде тепер на свято відкриття Турксибу.

З цієї нагоди ми деякий час говоримо про керівників Казахстану. Ось товариш Н. Він моментально схоплює найскладнішу справу і саме з того боку, що треба, і вже не випустить доти, доки остаточно її не розв'яже. Може тов. комендант помиляється, але йому здається, що т. Н. із учених казаків,—так по-зовнішньому виходить—маніри, поводження з людьми тощо. А от—товариш Х це простий казак. І ходить здебільшого по-своєму одягнений. І всі звички трудящого казака має. Але в Алма-Ата його ніколи майже не буває. Він увесіль час роз'їздить по округах, районах і особливо любить

одвідувати найглухіші з них. Він завжди з'являється несподівано і коли візнають про це казаки, розуміється, не всі, а біднота й середняки, тоді та місцевість на кілька день робиться зокола східнім ярмарком, а по суті трибуналом. Ревізується, переглядається, обговорюється й критикується робота як цілих установ, так і окремих урядовців, в наслідок чого часто-густо розпускається цілі організації, віддається під суд десятки людей тощо. Слід зауважити, що Казахстан має свою специфіку. Перш за все це колосальна країна, малозаселеність якої така ж велика, як і обшири. Пустелі, гори, безконечні мертві літом і зимою степи, роблять те, що сполучення між окремими пунктами і між ними та центром не завжди щастить регулярно налагодити. Часто-густо трапляється так, що якийсь пункт цілих півроку живе без будь-якого живого сполучення з околишнім світом. Із листів та щоденника Шевченка, що відбував свою кару на півострові Мангишлаці, який входить тепер в Каз. АСРР, відомо, що Н.-Петровський форт з Гур'євим та Астраханню міг сполучитися лише в період літньої навігації. В іншу пору року він жив, як живе й тепер, своїм власним, відокремленим від усього світу життям. Але це не єдиний випадок. Тож цілком зрозуміло, що темні елементи, а таких не шукати в тих ведмежих

закутках, в певних умовах і обставинах можуть наробити й роблять дечого багато... Ось ці кутки й одвідує найбільше товариш Х, нищачи негідне й підтримуючи та підбадьорюючи здорові парості місцевого життя..

З цих моментів ми непомітно для себе переходимо на інші. Товариш Григорій розповідає про своє грабарське життя, про свої мандри серед пустель і степів, про радощі й горе закинутих у чужі краї людей. А вже ж вони допекли черкасцям і сонцем, і вітрами, і пісками, і водою. Особливо багато лиха довелося зазнати від безводдя. — Людина така штучка, — каже товариш Григорій, — що може вижити де завгодно і як завгодно, аби була добряча вода. Та, бач, у цій Азії путящеї води майже немає. Приїхали, розбилися табором і тільки до роботи, як уже у всіх лихо з животами. Не знаходять собі місця ні люди, ні худоба. Хоч плач! А робити треба. Помучишся отак два три тижні, дивись уже і звикати наче стали, побадьорішали, оклигали, — аж тут тобі знов знімайся: закінчили на цьому участку, треба іхати далі. А далі починається знов те самісіньке. Так що настраждались до лихойдини. Тільки й радости, що вечорком, як близько є де авул, до казаків у гості ходити. Погомониши, поспіваш — вони своєї, ти

своєї; кали є гармонія, заграєш на гармонію, є балабайка — на балабайці, а за цим кумис танці, біш-бармак, наїсися, нап'єшся і не-зчуєшся як час мине.

Товариш Григорій зідхає й каже: кажуть дикуни, а воно лучче живуть ніж у нас на Україні. Там тіснота, одне одному на голову лізе, а тут, вийшов у степ і поринув як пір'їнка! І місце тобі є, і не заважаєш ні-кому, і поважають тебе не того, що ти вроді начальство, а так, бачивши, що ти гарний хлопець.

— І ви не думаєте вертатися на Україну?

— Іноді тягне, батьки там живуть, а більше що ні. Звик. Та й багато наших тут людей. Той стрілушником став, той оженився з удо-вою, інший сторожує. Поспрудували к бісу коней, вози, в чистий пролетаріят вийшли.

— Воно,—веде свою мову далі т. Григо-рій,— не погано було і в грабарях, тільки заробіток хиткий,— дивись за цей місяць по триста на брата нагнали, а двадцять восьмого року, так ми як ті чумаки, з самими батіж-ками додому поверталися. Воно когось там з начальства завидки взяли: „грабар, мов, спе-кулянт, рвач“. І почали крутити,— і з розцінкою, і з усім чисто на світі, та до того докрутилися, що народ лавою став тікати, хто куди. Коней спродують, вози спродують і хода. Тоді ото й побачило начальство, що

без грабаря діла нема, бо все стоїть, і почали давати і права, і вільготи, само собою і з ціною, і з усім чисто. То грабар був вроді як писанок: усі пролетаріят, свої, а ми хто й зна, що. А тепер перебрали закони, виправили і поняли що, грабар, коли він добре заробляє, так добре й працює,— двадцять кубометрів на день на душу, а казак, як рівняти,— то два-п'ять. Та ще рошоти: у нас такі артільщики і старші,— що тільки покаже де робити, а то вже сами вищитають скільки кубів зрізать, де підсипати, де підрівняти. Кілочки понабивані на путі,— во віки-вічні не троне його грабар — бо це ж закон, а казаки,— скільки вони клопоту по-первах робили! І не вміють, і не знають, і не понімають, бо непонятний яzik. А в нас, у грабарів — ні. Буває, що й інженерів поправляємо. Приїдемо, дивимося профіль, звіряємо і ясно видно, що сюди, приміром, досить висипати 3.000 кубів, а не п'ять як, у пляні. Або показано зрізати стільки то кубів, а зроби так—і, поїздові каюк, і інженерам страм,— знов помилка; треба зрізати менше і це буде якраз у міру. Люди вже знайомі з ділом і сами однаково що інженери.

— Ну, а коли помилка навпаки, себто показано менше, ніж треба зробити?

— Понятне діло,— викликаємо комісію, протоколи і таке інше. Тільки, між іншим, це

не легко зробити. Уже участок закінчили,— переїхали на другий, беремося до третього, а звідтіль тільки повідомляють: „приїдемо“. І їздять цілий рік. А там забудуть,— і каюк. Один раз помню зовсім не до жарту дійшло. Прийняли ми участок, пустили плуги, зняли два штихи, а внизу камінь. Виходить, значить, що брали м'який ґрунт, а попавсь камінь.

А грабарі, щоб ви знали, це вроді легкої індустрії: плуг, лопати, віз, кінь,—оце і вся його амуніція. Тепер понімаєте сами, як багато наростиш, орючи плугом камінь. Пишемо щоб перевели на нову роботу — мовчок; посилаємо, щоб хоч прислали спеціалістів динаміт рвати камінь,— мовчок. І набралися ж горя поки до Гелену не дозвонилися. Так що, як підщипати за год, так воно так на так і вийде. А робило нас черкасців та київців немало,— тисяч до десяти і п'ятнадцяти доходило. 75 процентів насипу,— щитається діло наших рук.

— А де ж тепер дівся увесь цей народ?

— На другі роботи переїхали. Грабар не може сидіти без діла. Ось я,— мені зараз і тридцять нема, а я строїв Одесу, Тифліс, Ростов, Донбас,— не менше як півсотні городів об'їздив з конем і лопатою.

•
Тим часом світає. Чутка про те, що в нашому потязі ідуть товариши Сталін і Калінін облетіла місцевість уже принаймні на п'ятде-

сят верст. Ще не зійшло й сонце, а вокзал і привокзальня залите казаками. З гір напливає ранковий туман. Він окутує і людей у великих хутряних шапках, і коненят, і будівлі. Ми з т. Григоріем виходимо на ганок. Ранкова свіжість і грандіозна, ні з чим незрівняна, гірська панорама. Хмари білі, рожеві, брунатні і чорні товпляться на вершинах і взгір'ях, сунуться, пересуваються з місця на місце, одні пливуть угору, інші спускаються по схилі, треті сунучись настремляються на шпилі і так і лежать проткнуті каменем...

Потяг сповіщає відхід. Все заметушилося. Я наспіх конвертую листа, наклеюю марки і безпорадно зупиняюсь на ганку; потяг рушив і ми веселим маршем мчимось повз гурти мрійних синів гір і степу. Алма-Ата — останній пункт, щоденним сполученням зв'язаний з світом. Що буде з моєю кореспонденцією? Одіслати я її зможу не раніш, як повернуся знов на станцію Алма-Ата... З цього скрутного становища мене рятує т. Григорій. Він бере лист, висувається на приступку і кидає злощасний конверт в найближчий до себе гурт казаків з проханням одвезти на пошту. Він говорить це по-казакськи. Казаки моментально оживають. Всі разом махають руками, ловлячи листа і далі ми бачимо, як переможець у цьому змаганні, зігнувшись коневі до холки, вітром помчався до станції.— Не бійтесь,—

говорить мені товариш Григорій,— лист сьогодні ж піде на Оренбург.

Поминули полтавське село, все в тополях і знову в степу. Юрти. Тисячні отари овець.

Ось і поля. Ґрунт сіро-піщаний, але це так тільки здається. Навсправжки ж він льосовий. Обробіток гарний — борозна в борозну. Тов. Гриша інформує, що тут живуть земляки, що тут добре полювання на куріпки, дрофи, помісцевому дудаки, качки, гуси та вепрі. Є й тигри, але вони водяться по берегах Білого озера, по-казакськи, Балхаша...

Ми йдемо тепер до станції Ілі, що стоїть на річці тієї ж назви. Річка Ілі, це я дізнаюся з відповідних довідників, сполучає Казахстан із зах. Китаєм, і ст. Ілі, отже, належить велике майбутнє.

О 12 годині дня 27 квітня ми вже в Ілі. Тут, як і скрізь, наш потяг зустрічають величезні юрми людей. Вони сподіваються побачити центральних гостей. Ілі — робочий пункт. І це відчувається на кожному кроці: і в тих спіtnілих сорочках та блюзах, і в картузах та кепках, навіть у гаслах, дбайливо, найграмотнішими робітниками, написаних мазутом і білилом на фанерних дошках. Серед демонстрантів, на колії стоїть якась плятформа не то з-під каменю, не то з-під бочок з мазу-

том, вірніше з-під того й другого. І ось не вважаючи на те, що тут таки збоку побудовано з чудових пахучих сибірських дощок трибуну, згадана стара плятформа рішуче перемагає. Тут уже тт. Рискулов, Голошокін, старий Сен-Катаяма, члени казакського уряду і герой дня, начальник будівельних робіт Турксибу — Шатов. Навколо, на м'яких піщаних килимах море голів,— далі п'янюче соняшна пустеля. Вона палає рівним білим огнем, на неї важко дивитися, але крім піщаних просторів, захід несе приємно вогкий вітрець. Вітер падає на голови людям, плутається у волоссі й прaporах, залітає під сорочки дітворі, від чого сорочки надимаються, як вітрила, оголяючи чорні засмажені сонцем животики, ради свята прикриті льолями. Мітинг в пустелі, свято в степу — це щось зовсім неподібне до свят великих міст. Там урочистість, а тут інтимність, простота, щирість. Там безліч прaporів, колосальні фасади будівель, авта, трамваї, автобуси, а тут — ділові гори рейок, стоси арматури, бретналів, штабелі засмолених злежнів, гори дощок, що п'янятъ своїм ароматом, бараки й малесенькі будиночки людей, які гадають тут зупинитися надовго. Один по одному виступають і говорять члени уряду, робітники, робітниці, делегати. Просто, коротко, ясно. Перемогли, подужали, здолали...

Сонце вже встигло підсмалити щоки гостям Півночі. Золотий рум'янець, золоте волосся, золоті зайчики на піску, золота облямівка напокрівлях будинків. Сонце... Сонце. Пустеля. Десь далеко височаться кружевні крокви нового ілійського моста. Вони майже тануть, вони як цей слід комашинки на золотому піску: такі ж ніжні, осяяні сонцем, прозорі, вабливі, лише незмірно більші.

Мітинг закінчився. Товариш Шатов пропонує розім'яти ноги й подивитися на новий, що оце має закінчитися, міст. Людське море розбивається на маленькі ручай, потічки, що перекресливші у всіх напрямках долину, поспішають униз, до річки. Десять-двадцять кроків по золотому піску переконують нас, що тут ми не візьмемо призу на витривалість і швидкість: спортивні черевики наші повні піску і колючок. Пісок неймовірно пече. Колючки колять і пролазять між пальці, де кожа найніжніша і де найчутливіші їхні болючі укуси. Зробивши круто праворуч, я вилажу на насип. Власне їх два. Один веде до нового, що оце добудовується, постійного моста, другий,—тимчасовий, сказати б робочий. Робочий не лише на словах, а й на ділі: він буквально з обох боків завалений матеріялами; потягів пройшло тут так багато, так багато вивантажено мазуту, нафти й інших подібних матеріалів, що насип геть чисто за-

литий чорними плямами. Від цього золотий пісок перестав бути розсипчастим і хвилястим: він почорнів, затужав і зробився таким міцним, ніби це не він, а туга черноземля з глиною... Спека не вгаває: піт біжить з голови, носа, по спині й по плечах. Чуб мокрій, сорочка вже давно мокра.

Поруч насыпув — землянка, вирита в піску. Покрівлю нап'ято з очерету; з заходу її вже наполовину присипав бархан. Перед дверима хати бавляться малята. Зовсім голі і з не покритими головами; вони розкопують пісок і по черзі засипають ним одне одного так, що видно лише уші й очі. Від вітру, сонця, піску, — діти зовсім живті.

— І не жарко ж їм тут? — запитую я в бабусі, що виглядає з землянки. Бабуся сміється весело й безшабашно і відказує мені, що вони, звички. Старшенький, той хоч народився на батьківщині, а менший ніколи не знав і не знає нічого іншого, крім цього піску та сонця. Бабуся з Саратовщини, її дідусь працює тут на грабарці.

— А ви ж звички, не мучать вас білі ці піски?

— А чому ж вони мучать, — удень попечуть, а вечером і попустять; ні тут нічого, слава богу, і люди, хвалити господа, є; оттільки з м'ясом скрутно, та кажуть, що скоро буде...

Я прощаюся з привітною бабусею і йду далі. Ще два, три десятки кроків — і ввічі нам

раптом б'є сліпуча разючо-синя й неповторно біла смуга води. Це річка Ілі. Пустеля має свої закони. Сонце, пісок, і розпечена повітря роблять те, що в інших умовах неможливо: жовта, мутна вода перетворюється на сліпучо-білу, а ця на блакитну і обидва кольори постійно міняються,—залежно від того, як упадуть тіні, як повіє вітер. Зблизька—картина міняється.

Праворуч від тимчасового мосту, яким ми йдемо, і де перед нами тільки но проchoав потяг, здіймається вгору залізобетонне громадище постійного мосту. Воно ще в риштованнях, в дошках, містках і привісках, там ще бігають і б'ють молотом заклопотані люди, але в основному,— воно готове і всі оті шальовки, обаполи й поруччя здаються чимсь зайвим, непотрібним, другорядним. Та воно так і є. До них добрались уже люди в фартухах і ми були за свідків, як від залізних кроков одірвалась величезна купа тимчасових прибудов і з тріском і гуркотом упала в воду. Річці робота! Хвилі підхлюпують непотрібні тепер містки та переходи й підбивають їх до биків. Сюди на човнах під'їдуть товаріші людей у білих фартухах, зачеплять крюками й канатами останки рештовань і будуть тягти на берег, дружньо-ритмічно вигукуючи: „Раз—два. Раз—два“.

Ми на правому березі. Він високий. За-

містъ піску граніт. Цей матеріал не легко піддавався зусиллям грабарів. З великим трудом і впертістю його рвали динамітом і вибуховими газами. Про це й свідчить цей глибокий кам'яний виріз, де буде проходити постійна залізнична колія. Потяг тим часом на кілька кілометрів заїхав у пустелю і там зупинився, чекаючи на нас. Виходячи з мосту, він зробив велику дугу, і наша найпростіша путь — по хорді. Але для цього треба подолати виріз. Глибина йому подекуди доходила до двох сажнів. Ми зупиняємось, а потім ідемо на штурм. Силу хисту, дотепності й винахідливості витрачено перш, ніж хтось указав на виїзні дороги — ними робітники вивозили камінь. Виріз узято. Каменеві кінець. Перед нами знову безконечна пустеля. Нога тоне в пісок... Кінець — кінцем усі вже тут. Позаду лишився сам один Туляк. Він не поспішає. Старечою рівною хodoю ступає він по піску, молодецькі насунувши від сонця козирок. Якийсь добросердій грабар пропонує молодецькому старому свої послуги й грабарку. — Е, ні, — сміється Туляк —, краще подбай про тих панянок... — То під блакитними й зеленими парасольками місячи пустелю, шкандибають наші старі знайомі.

— Тих? — перепитує ввічливий грабар. — А чому ні! Парасольки стверджують своє „я“ на грабарці і переможно беруть півтора кі-

лометри пустелі. Геройство парасольок вражає наші серця і на пам'ять про цей день амкори увіковічнюють безстрашних героїнь на фотоплатівках.

Прощай, Ілі. Наш шлях іде на Айна-Булак.

28. IV-30 року. Станція Айна-Булак

1 травня 1930 року. Алмат-Ата, пізно вночі

Значить сьогодні Перше травня. Три дні я не бразся за свій „Монблан“ і зошит. Але не лінощів ради, а за браком часу, місця й нагоди. І дуже жаль. Тепер, після айна-булацьких свят і свята Першого травня під Тяньшанськими горами, повних дивної краси і орланів, мені тяжко буде щось написати... бо все воно буде не те. Та обіцянка вести щоденник зобов'язує. Тож спробую хоч поверхово систематизувати свої думки і вражіння. Почну з Айна-Булаку і свята єдинання в ньому, що відбулося о 12 годині вдень 28 квітня 1930 року.

Айна - Булак — мрія наших мрій і наш конечний пункт в прагненні на схід. Тут ми відсвяткуємо велике пролетарське свято і звідси поїдемо назад, на захід, додому.

Зрозуміло, що цілий потяг жив тривожним життям моменту. Кілометри від Ілі до Айна-Булаку здавалися страшенно довгими, а потяг ішов так поволі, що людей ухопив відчай, чи ми хоч колинебудь пристанемо на місці. Проминув день з його чудовими краєвидами, невиданими землями: гори, долини, степи, заквітчані жовтими тюльпанами й килимами червоних маків, п'янке повітря і чудова гра то-нів гір і взгір'їв. Ніч нас застала в дорозі. Вона спустилася урочиста й запашна. Гори спочатку виростали в постаті колосальних жінок із золотим волоссям і сніжаними плечима, потім раптом мінялися, волохатіли, потрясали тінями і поринали в пітьму.

Сон був не сон. Перед очима снувались фантастичні привиди, потім зникали, їх заміняли тихі ідилії, щоб знову вибухнути чимсь несподіваним. Заснув я аж над ранок і відразу ж скопився: надо мною стояв чистий і сяючий наш мілий поет Василь Мисик.

— Айна-Булак! — гукав він, показуючи широким жестом за стіни вагона, — вставай лишень, уже зійшло сонце і вкупі з ним ти побачиш щось надзвичайне. Ну ж, ну — Айна-булак!

„Айнабулак“ мовою моого друга значило: гайдай! Я не примусив чекати на себе. Ми вийшли і, вражені, зупинилися. Айна-Булак лежить у долині серед гіантських горбів,

що один перед одного тікають у далину. Це не гори в тяньшанському розумінні, але й не пагорбки в розумінні полтавському. У нас зйшли б вони за височенні гори, а тут це тільки хаотична валка горбків; на схід від залізниці вони йдуть поволі, нагадуючи амфітеатр, на заході відразу ж і круто підіймаються вгору. Під горою тече швидка і прозора річка. Вище над нею і рівнобіжно до неї біжить насип нової залізниці. Сонце ще ледве - ледве вибивається з-за найвищого горба; унизу, в долині ще синьо - білий туман; він надає краси цілому краєвидові, що являє собою гаму голубих і фіялкових тонів, тим кволіших щодалі і темніших, що крутіші схили горбів. Та ось несподівано на всіх краях обрію виривають якісь фантастичні фігури. Вони стоять якусь мить і потім повільно починають спускатися вниз; на їхнє місце з'являються нові хвилі фантастичних істот; вони вже, не зупиняючись, перехлюпують через край горбів і однією суцільною масою ллються до нас униз. Такі видовиська бувають на війні, коли разом пересуваються великі маси людей, коней, обозів. А може це й справді щось непевне?! Уші мимохіть прислухаються, і до них долітає людський гомін, іржання коней, клекіт возів і відчайдушне волання молодих ішаків. Сонце тим часом підіймається над горбами, і за його золотосяйною допомогою ми

замість фантастичних істот бачимо безконечні ватаги казаків і казачок, що також як і по-переду, без утоми ллються через край горбів у долину.

За десятки й сотні верст вони довідалися через степові „довгі уші“ про велике свято на Айна-Булаці і тепер цілими кочівлями з'явилися сюди взяти участь у ньому вкупі з своїм урядом і гостями з усього Союзу. За півгодини в долину спускається щонайменше п'ять тисяч казаків. Разом із кочівниками й індивідуалами сюди прибуло також кілька казакських колективів. Противно непрорганізованим своїм землякам, що їдуть верхи,— комуниари прибули на возах, заквітчаних у зелень і стрічки. І виглядом, і кіньми й одягом вони відрізняються від інших. Тут багато європейського,—від юнгштурмів до зачісок, кашкетів, черевиків і гасел, писаних латинкою. Вся ця маса людей спускається вниз, але не розсипається безладно, а керована якоюсь віковічною традицією, утворює величезне, рухоме, живе коло. Воно неспокійне і вершники ввесь час то наближаються до внутрішнього краю, то від'їздять на його периферію, але цікавого в цьому те, що саме коло лишається непорушне, рівне самому собі. Вкупі з казаками в долину спустилось і життя. Потяг стрепенувся і став викидати з своїх скринь юрми міських людей; внизу

за містками раптом з'явилися ятки, столи, колосальні самовари, стоси ящиків з фруктовими водами, жаровні з шашликом, тисячі чашок для чаю, жінки й чоловіки в сліпучобілих, спеціально на свято виготованих халатах, хліб, консерви, цигарки, гомін. Десь ударила оркестра, задзенькали тарілки, заіржали коні, заклубився пил від копит,— і над усім сонце золоте, сяюче сонце. Свято почалося. Намілувавшись з усього цього, ми з товаришем Василем спускаємося униз насипом, проходимо місток через річку.

Тим часом десь розгорівся. До людського свята влилося свято природи. З усіх околиць до небес злетіли жайворонки. Туман із землі знявся дотори і в його срібному мерехтінні потонули і краї гір, і залізничий насип, і ятки, і люди. Воздавши хвалу природі й полеліявши серце піснями жайворонків, повернули ми, леліючи думку освіжитися, до срібної річки. Та запізнилися. Випередили нас і, зовсім несподівано, сами господарі горбів—казаки. Потреноживши коників на зеленій траві та поскидавши з себе страшні ватяні й хутряні халати й штани,— взялися вони, не довго думавши, до купання і тут виявили себе молодцями. Що вже вони не робили, як не хлюпалися й не бовталися! Дивлячись на цю картину, ми мимохіть завважили, що ограйдність і повнота, які так вражаютъ у казаків, — по-

казні: возна, хутро, сукно. В дійсності особи, яких ми бачили, попри свою зознішню поважність—звичайнісінькі собі люди і все! Доки ми швендяли по горбах і на березі річки, наш „центр“ став готуватися до офіційної частини свята. До алма-атинської оркестри приєдналася семипалатинська і ще якась і ми вкупі з горами, соццем і хвилями річечки відчули, що настає щось велике, грандіозне. Все раптом відійшло на задній плян: людські потоки кинулися на штурм насипу і бгородженого живим комсомольським муром урядового майданчика. Десять задзвеніли рейки, почулись дружні вигуки робітників, в повітря піднявся й опустився молот... Цей перший удар по бретналю належить почесному гостеві, членові центрального уряду РСФРР і голові комітету сприяння Турксібові — казакові з національності — тов. Рискулову. Під гул юрмі перший бретналь останньої пари рейок глибоко сідає в злежень. Молот по черзі переходить до інших представників громадськости і влади. Десять хвилин, і вже все готове. Оглушливо сурмлять оркестри і вкупі з ними повноголосе „ура“ вкриває долину. Мітинг почався... Він почався з промов, привітань, рапортів, а закінчився... несподівано, зовсім несподівано. Під час якогось звіту з багатьма цифрами й таблицями, група робітників, прокладачів рейок, умовившись із ком-

сомольцями з „живого муру“,— раптом ринули на трибуну і, вихопивши звідти тов. Шатова, почали його качати. Поважний і солідний начальник будівництва літав над людськими головами, як кленовий листочек. Він лаявся, пихтів, брикався, кричав, що його впустять, але це нічого не помогло. Накачавши досхочу, веселі рейкопрокладачі на власних руках знесли свого командира вниз до решти своїх братів. Він уже не розмахував руками, а тільки ледве-ледве хрипів: „Ну пустіть, чорти, я ж важкий!“ Товариш Шатов не дарма мав сьогодні такі вияви почуття від своїх соратників по будівництву. Він справжній трибун, людина мас. Коли він говорить,—голос його котиться на цілі кілометри вшир і вгору. Слова його прості, а тим часом повні найглибшої поваги й любові до авдиторії. Це не докучливий моралізатор і вчитель, а веселий, повний енергії інженер. Де стоїть тов. Шатов, там відразу збирається людське коло, там сміх, регіт, веселощі.—З таким чоловіком,—каже одна робітниця,— дуже легко працювати: все хочеш, щоб йому подобалося твоє копирсання, а воно й виходить те, що треба. Бувши найвищою інстанцією в будівництві півторитисячокілометрової залізниці, тов. Шатов виконував ці обов'язки так, що звичайні робітники бачили в ньому не неприступне

страховисько, а тільки старшого товариша. Тим то не диво наткнутися на таку картину.

— Здрастуйте, тов. Шатов!

— Здоров, здоров, голубчику! — відповідає тов. Шатов і морщить лоба, щоб згадати, коли й де він зустрічався з цим „голубчиком“.

— Що, не згадаєте? — допомагає „голубчик“. — А пам'ятаєте на Чокпарі пекли картоплю...

— А! Ванюшка, голубе мій, ну як же ти, де ти, і. т. д. і. т. д.

Обід на Айна-Булакі

Всьому приходить ківець і початок, для всього є свій час. Час плакати і час сміятися, час гнітити журбу і час радіти, час цілуватись і час ухилятись від обіймів. Мітинг закінчився. Замовкли промовці, ущухли сурмачі, живий комсомольський мур стомлено покотився на траву, навіть казакські коні, що з самої ночі тупцюються тут під сідлами й вершниками (до цього їм не звикати), відчули певну втому, і один по одному потяглися до срібних струмків Айна-Булаку. Сонце теж притомилося, неспроможне більше пробитися крізь жовті хмари знятого казакськими кіньми пилу. Воно примеркло, стало червоно-жовте й спокійне. Скориставшись із цього, розпорядники сповістили, що обід готовий і що всіх гостей запрошують у їdalню. Пообідати після такого грандіозного дня, пообідати

на вільних горбах, пообідати, упиваючись по-вітрям країни, якої може не доведеться вже побачити, це річ мила серцю кожного із нас.

Ми залишаємо свої місця, спускаємось до співучої річки, миємо руки і присипане пилом обличчя і входимо в помешкання. Це кістяк величезної будівлі. Певно тут будуть міститися урядництва станцій, а покищо тут ідалня. Від сонця нас рятують густо накладені балки на стелі. І це дуже добре хоч із півгодини побути на самоті від нього. Ми рішуче займаємо місце за одним із безконечних столів. Столи заслані новими білими скатертинами й позаставлювані новим посудом. Біля мистецьких зроблених алюмінійових ложок лежать акуратно складені серветки й пляшки з вином, зельтерською, нарзаном та іншими напоями. В центрі помешкання — місце, вільне від столів; тут на дощаному підвіщені килими і на них уже возсили делегати з казакських, узбецьких, киргизьких і туркменських аулів. Останніх легко взнати по величезних папахах, що їхні власники не розлучаються з ними, навіть обідавши. Таке незидане зборище в дерев'яному череві гіантської будівлі, не могло пройти непомічене від решти учасників свята. Спочатку ми бачили окремі постаті кочівників. Не доходячи на три сажні, вони з видимою пошаною зутиняються: все їх тут цікавить — і люди другого кінця землі,

і ці гігантські папахи, і ці блискучі брилі
і може ця будівля заввишки у десять коней!
Де одна людина там до неї приєднується друга,
третя. Вершники поз'їздились сюди із най-
даліших закутків, а коли так, то треба ба-
чити все, щоб потім на степовому дозвіллі
розповісти друзям і приятелям, а може пі-
сень проспівають про велику будівлю. Та-
ким чином біля нас утворюється невели-
чке коло. Всі ми задоволені, раді, бо не-
змінно відчуваємо внутрішній зв'язок між
собою, благословений від цієї чудесної землі,
сонця і вітрів. Невеличке коло час від часу
збільшується, відстіль поміж ними і будів-
лею зменшується. Вершники уважно огляда-
ють картину і, так оглядаючи, поволі оточують
нас живим кільцем кінських голів, ніг, ха-
латів, волохатих степових шапок і карих
очей. Та постоявши певний час і не поба-
чивши лля себе нічого особливо цікавого,
вони повертаються назад, обмінюючись при-
вітанням, м'ясом і хлібом із своїми приятелями.

Але іхнє місце не порожнє. Туди мо-
ментально вливаються інші цікаві. Коні
прискають і обганяють хвостами мух, тупі
циють, збиваючи з ґрунту тонісіньку плівку
весняної трави, просуваються, одходять,
поступаються перед іншими, ссідають назад,
чи молодецьки прориваються вперед. Поволі
повітря сювнюється струмками ніжного жов-

того пилу; пил висить над головами, осідає на наші носи, руки, на білі скатерти, тарілки й серветки, залазить у ніс і рот, хрустить на зубах. А казаки тим часом прибувають і прибувають. Коло біля будівлі виростає вже в широку живу смугу, неспокійну, примхливу, текучу. Траву вже зовсім потолочено, крихкий льос збито на м'який жовтий пил і він від кожного дотику вже не хмаринками, а цілими вулканами здіймається вгору, а вже звідти опускається нам на голови. Від цього почесні гості стають схожі на штивальників зерна в трюмах вантажних пароплавів. Пил забився в очі, рот, ніс і грубий його шар уже лежить на колись білих, як безневинність, а тепер брунатних скатертинах; ніклеві блискучі ложки,— як магнет в залізних стружках; саме сонце робиться як великий помаранч,— на нього можна дивитися неозброєним оком...

Але це власне, був початок. Що робилось далі, немає ніякої можливості описати, та й не варт. Це були незабутні моменти і в тих, хто обідав на Айна-Булаці 28 квітня 1930 року,— це лишиться в пам'яті на все життя.

По обіді свяtkовий настрій не спав, а, навпаки—піднявся. Викупавши в річці, омившися від обіденного пилу, помандрували й ми в напрямі де, як нам сказали, мусить відбутися „козлодрання“. Це дуже дотепна й гуманна степова гра. В коло джигітів кидають

барана. Хто його вирве в інших, той на сьогодні є герой. Степові співаки складуть про нього пісні, а на бенкеті він дістане найкращі шматки м'яса.

І так я пішов просто на схід, ізобачивши густі казакські лави, аж ніяк не зрадів.— Дे-рутъ,— промайнуло мені в голові. Невже ж і сьогодні ради такого дня всесоюзного свята місцеві товариші не придумають нічого крашого? Думаючи так, я вже готовувався до латати, як замість плачу бідолашного ягняти почув могутні такти машини, голос мотора і шелест пасів. Сяк-так просунувши поміж вершинками попали на показуючу виставку машин, застосовуваних на будівлі Турксибу; вхід був вільний для всіх; наріть більше: білякої машини, стояв добросволець, технік, що тут таки, приступними для всіх словами й рухами показував роботу машини. Отже цілком несподівано для себе ми попали у величезну лябораторію і не жалкували з цього. На наших власних очах пневматичні молоти свердлили камінь, зводи підіймали вагу, екскаватори вгризалися в ґрунт, спеціальні прилади біля спеціальних вагонів легко, як пір'їни, подавали на злежні рейки і таке інше і тому подібне. І побувши тут годину і подивившися на все, ми рушили щедалі на захід і за п'ять хвилин побачили, що не даремно. Це був другий відділ торжества, але на цей

раз виконували його не молотами — ні, це був грандіозний концерт незабутньої казацької музики. Але тут я мушу спасувати — я не музикант і не музичний критик. Своїх почуттів і вражень я не можу перекласти на зрозумілу мову. В нашому розпорядженні є тільки єдине слово: велика та теорія, славна та політика, що за найкоротший, мізерний уривок часу зуміла піднести на вершини творчої роботи цих дітей степу, що були по-сміховищем між людьми. Ми бачили казацьких акторів, казацьких співаків, чули казацький хор, декламацію, естраду, — і все це в безумовно культурній, високій формі, гідне кращих здобутків найрозвиненіших народів. Жадного фалшивого руху, вимушеного жесту, балаганно-гопачної вільності. Артисти Алма-Ати захопили всіх слухачів і, не вважаючи на те, що серед них було принаймні п'ять-шість національностей, — змусили їх прикипіти до лав і до сідел (концерти й видовища казаки дивляться з коней) і вислухати все до кінця. Пересидівши пару годин і, воспрянувши духом та в думці подякувавши цим степовим чародіям, ми вирушили далі на спортмайдан, де й мали щастя помилуватися з сильної краси казацьких спортсменів. Дивна легкість сміливі рухи, завзята засмаглість хвилі горного волосся — все це купно на повен голос учкало про нахабність і фалшивість людей, що

каркають про казацьке виродження. Це мерзота, гнусь і брехня. Людість, що демонструє стільки здоров'я, сили й енергії, скученої в молодих прекрасних і сильних тілах,— є прогол, а не епілого.

Біля вагонів надибав на цікаву сцену зустрічі й розмов московських робітниць із нашого вагону з казачками. Мова йшла про санітарію, гігієну, чистоту й охайність. За тему обговорення стала колись біла, а тепер зовсім не біла намітка на голові казачки, сорочка її немовляти й інші речі казацького туалету. А щорозмовці зустріли неподолану перешкоду в мові,— в діло пішли міміка, жести, рухи.— Я,— показує відповідним чином москвичка— маю четверо малят, ось таких як оце в тебе, працюю вісім годин на фабриці, веду осередок Модру і доглядаю їdalyni; час мені занятий з ранку до вечора, а проте я ще прихитряюсь причепурити хату, попрати, посушити, погладити білизну і нагодувати своїх ненажер. Правда, про них не можна сказати, щоб вони вже ходили як з голочки, та все ж і не такі, як оці твої розбишаки. Глянь, оця ж сорочка, як і ця твоя намітка, певно не прані з того самого дня, як ти запопала їх до своїх рук, а тут ось, тече річка і вода в ній гарна і м'яка і, коли б навіть без мила попрати, то воно буде гарне і хоч не біле, так чисте; он як; а то куди воно це годиться!—І кажучи це

тьотя Феня знімає свою хустку, і порівнюючи її з наміткою казачки, наочно доводить істину своїх слів. Казачка червоніє і своею, але нам усім зрозумілою, мовою запевняє, що вона так само буде робити, що вона теж хоче бути чистою і навіть більше, тут є такі люди, що беруться учити її грамоти і це їй буде на користь, бо навіть чоловік їй каже вчитися, а це багато значить! Але тьотя Феня не вга-ває. — Не можу, — широко каже вона, — отакого бачити. Це ж певне і нечисти тут повно. Матінко ж ти моя рідна! Не дитина, а одна бридота! — Кажучи це, тьотя Феня розгортає волосся на голові в хлопчика і по черзі ту голівку показує матері, батькові і всім тут присутнім добрим людям. Мати схиляє голову на груди, батько ніяково смеється і почу-вається, що він ладен був би провалитися крізь землю. Мовчки поспускавши очі, стоять інші казачки і казаки. — Щоб ти мені, — хви-люється тьотя Феня, — зробила в себе в сім'ї так, щоб аж блищаю, бо як же ж так можна жити? А ми ж до соціалізму йдемо! Так то! — Цікаво, що суворість тьоті Фені не розганяє слухачів. Навпаки, їх щоразу біль-шає. Крім казаків і казачок сюди надходять також місцеві европейці саратовсько-полтав-ських формаций. Замість скептичних зневаж-ливих посмішок у них та сама заклопотаність, що і в тьоті Фені. — Ці, що оце тут поїзди-

лися — сьогодні — степовики, — говорить добра саратівка, — непризви чаєні, — але ті, що живуть укупі з нами, ті — ого! — чистуни, та ще й які і понятливий народ і цікавий. Вже як зайде до тебе в кімнату, то все виклади і покажи, як і до чого і чому, а вернеться, то і в себе так само робить. Вірите попервах як зайде було, то за цілий тиждень не вичухаєш премії, а тепер нічого, чисто й охайно! — Закінчивши таке чи приблизно таке, казання, нова тьотя, Феня № 2, звертається до згаданої казачки вже по казакському. Із жестів, інтонацій і міміки ми розуміємо, що вона в зразумілій і переконливій формі передкладає тьотю Феню № 1...

В цей час зовсім недалеко від нашої групи сідають коло півдесятка казаків-комсомольців і стільки ж дівчат. Починається передвечірній концерт порядком самодіяльності. Один починає довгу, запашну як степ мелодію, інші підхоплюють. Степ співає. До кола швидко приєднується маса вільного народу, що блукає між рейками. Підходить і нова неофітка-казачка. Її запрошують співати. Вона мовчки дивиться на чоловіка, але той бере за плече і веде її в саме коло. Жінка сідає. Вона співає. Це природна співачка. Казакська пісня збуджує журліві почуття, навіть коли вона весела. Це закон степу. Ми ще довго сидимо на рейках і довго слухаємо

цю своєрідну музику. Думається про неосяжні обшири степу, про істоту, яка, підібгавши під себе ноги, хоче запевнити всесвіт, що вона теж існує, а вітри роздмухують ті звуки і вони журно ллються під блакитною ба-нею.

Поруч мене сидить дід з ціпком. Він зосереджено слухає, а потім міркує вголос, звертаючись напівобернувшись до нас. — Теж люди і теж по-своєму у них воно хороше виходить.— Дід говорить українською мовою. А вам подобається,—звертаюсь я до старого—чи у вас може кращі...—І в нас не кращі, в них не гірші,—спокій—відповідає старий.— Двадцять літ я вже тут. Зразу смішно було, а обжився, познайомився з людьми і бачу, що существо розумні, узведені природою до понімання божого закону, то й вихвалюють його своїм серцем просто й нелукаво.

Поволі я розбалакуюсь із своїм новим знайомим і довідуясь, що він мандрівник, проповідник, винахідник, шукає за золотом і перпетуум-мобіле, садівник, батько великої родини і велика непосида. Зараз він за десятки верст прийшов сюди не тільки подивитися на свято, ні, не тільки це,—він хотів би ще переговорити пару слів із т. Ісаєвим. Річ бач, у тім, що наш старий винайшов ручну молотарку; нею дві пари людських рук зроб-

лять стільки ж, як і четверо коней... Я відповідаю, що т. Ісаєв тепер певне вже вільний: і пообідати і відпочити встиг і напевне прийме старого. Але старий уже відкинувся, слова.— Та хай йому, почекаю до Харкова. Зайду до т. Петровського, там вірніше діло.— А ви гадаєте на Україну вертатись?— Сини й стара не хочуть; хто поодвікав, хто й зовсім не пам'ятає батьківщини, а мені цікаво перед смертю ще побувати там, та хоч разок послухати, як воно співається на тій Україні. Та й діло є. Зaproшуують мене там на Прилуччину за садівника в комуну. Чому ж не поїхати? Що мені стел до ніг прилип, га? Не можу сидіти на місці, ось хоч там що мені зробіть! Прямо з сім'ї вже виганяють; не батько, а босяк якийсь, бродяга. А воно так, як подумаєш по-справжньому, який то світ широкий та гарний, так, повірте, в слізози кине: хочеться все на свої очі побачити. Там Зелений Клин, там Туркменія вабить, Кавказ, Кубань, Сибір. Ви знаєте позаторік понесла мене лиха година на Байкал. Обікрали мене в дорозі, обчистили, саму душу оставили. А мені шістдесят років і я ото мусів шкандинати додому. Приходжу, як той блудний син грішним тілом світязи; стара не помічає і не дивиться; сини губи понадували, як гори ааратські, тільки, спасибі, найменша дочка приголубила. Таке то.

Співи ущухли. Насунулись вечірні тіні. У всі кінці і всіма стежками роз'їжджаються по домівках гості. Біля нас проходить босий, обшарпаний хлопчина. Він веде за повідок ішака такого худого, як сама смерть. Ішак зовсім маленький, ноги йому як соломинки. А проте на ішакові, тягнучи ноги по землі, возідає поважний сивобородий дід. В руці він тримає палицю і, сидячи на своєму сірому, спирається нею на землю. Ішак дрібно-дрібно перебирає ногами. Йому важко і не зручно йти, зважають наритники, спущені мало не до колін на задні ноги. Вони затримують розгін ноги і заважають нормальню рухатись, вже не кажучи про те, що натирають до крові жижки.

— Цей старий сліпий, — говорить винахідник, — але його ціпок ніколи, видно, не дає маху. — Крізь рвану одежду на спині в проводиря бачимо ми поважні синьо-зелені смуги. — Боюсь, — міркує далі та сама особа, — що закінчиться це все колись не дуже весело: видно доведеться почесати об каміння голову й ребра, але цим разом уже не малому, а тому нерозумному істуканові; він його таки десь напре на кручу!

Винахідник міркує про економіку сільського господарства до і після Турксибу. „По существу, — почав свої міркування товариш винахідник, — прогрес є річ добра, але не

зажді. Залізниця може в однаковій мірі нести добробут і руйнацію, і наш край цьому останньому приклад. Вас це дивує? Це тим, що ви нова людина і мало що знаєте, а тим часом тут є багато чого цікавого. Візьмімо наше село. Зверніть увагу на те, що до останнього року воно було відрізане від цілого світу. П'ятсот, шістсот верст до найближчого великого міста, — це навіть далеко для нас. А тим часом люди не розбігалися, а навпаки — стягалися саме в цей куток, бо мали для себе умови розквіту. Ви знову дивуєтесь і думаете: „Які ж можуть бути умови розквіту для хліборобів за легіон версг від залізниці?“ Це вірно, але тільки з одного боку. Офіційна ціна пшениці у нас четвертак; приставка до Семипалатинська — 3—5—6 карбованців, себто та ціна, яка робить неможливим жадний по-господарському складений розрахунок. А тим часом ми не вмираємо й живемо, власне жили, бо тепер цьому прийшов край. Із вийняткового кутка республіки ми переходимо на ординарне становище і до цього треба буде звикати. В чому ж секрет? Секрет цей в оточенні, в оточенні людей, які плекають худібку і не вміють здобувати хліба. Ми ж тим часом мали не самий тільки хліб. Тепер ви розумієте, що людина, яка має м'ясо і не має хліба, швидше піде на поступки, ніж

господар, що має хліб і м'ясо. Цим і пояснюються те, що не казаки нас, а ми їх тримали в своїх руках. А тепер усьому цьому прийшов край. Треба пристосуватись до інших умов. Тим часом народ у нас більше заможний, ніж бідний, і нам це буде тяжко. Уже є навіть утікачі. Заможним людям нема чого робити з комуністами і от вони тікають. Тікають у глухі ведмежі кутки, на гірські долини, тікають в Китай укупі з худобою і родиною. Тікають і руські, себто по-вашому українці, тікають і казаки. Відшукують гірські перевали попід хмарами і вище хмар. Та, з нами річ, однаково не врятується. Китайці не дурні. Комуністи розкуркулюють, бо хочуть справедливість серед людей запровадить, китайці, ті просто грабують. Ко-мунізм і людське щастя їх найменше цікавить. Їм перш за все власна кишеня, а вона в них глибока.

— Хай багатирі тікають, алеж біднота, вона виграє від залізниці?

— Справедливо. Я цього не заперечую. Але бідноти в нас менше, ніж середняка, а середняк розбалуваний хлібною „коньюктурою“, дметься на залізницю. Ви придивітесь, їх і прийшло сюди не багато, сердиті, думаютъ цим зарадить лихові. Дитяча іграшка! Що є того не минуть. І це пора знати!

— Але ви теж тікаєте?

— Я? Так мені ж байдуже: я тікав, коли не було залізниці, і втечу, коли є залізниця; тепер навіть краще. Я нічого ні виграю, ні гублю.

— Значить з „коньюктури“ ви не мали ніякої користі?

— Діти. Сини. А для бродяги... яка може бути коньюктура? Тим часом уже припізнюються. Треба шкандинати. Бувайте!

— Бувайте!

Синь обернулася в темноту, і нас обгорнула ніч.

Іллієвський міст готовий.

Одсвяткувавши з'єднання півдня з північчю, ми вирушили назад на Алма-Ату. 29 квітня, близько четвертої години вдень, потяг наш приймає рапорт іллієвських робітників: міст готовий. Цеповідомлення було таке ясне і категоричне, що Голуба Парасолька плюс Парасолька Рожева стали на дібки і мелодійно англійською мовою теж категорично і ясно проспівала, „Це брехня, цього не може бути. Мій мілий справжній американський інженер і за його підрахунками подія пахне чудом, в яке, ми бувши навіть вірні до гробу непорочній діві з її непорочним і нудним сином, все ж маємо підставу не вірити. Міст нам несе катастрофу, і жовті хвилі чудової Ілі сьогодні зафарбляться кров'ю. Ми на це не підемо. Ми

маємо право вимагати до себе уваги і, коли
її немає,—ми протестуємо!“

— Що ви, панно! — не розібравши гаразд
плутання аргументів, звернувся до Голубої Па-
расольки кремезний Туляк. Дійсно, народу
зібралося, ніби й справді протестують проти
чергового Керзона, але справді це торжество.
Ходімо швиденько, може пощастиль хоч на
колесо паротягові причепитися, бо гляньте,
там уже всі місця геть аж до труби зайняті
добрими людьми. Овва! Хтось уже почав го-
ворити. Поспішаймо, ну?!

Голуба Парасолька презирливо надуває губ-
ки й одвертається.

— Значить не догодив,— бурчить Туляк.—
Ці вже баронеси! Їм видно сам господь бог
не догодить. А втім яке наше діло.—І мовив-
ши це, дідусь, шкутильгаючи, мчиється на
всіх парах до голови потяга, де вже з музи-
кою все Ілі й усі делегати обох потягів,— ал-
ма-атинського й сибірського. Гримить музика,
важко чохкає і двигтить паротяг. Арка мосту
заквітчана зеленими гілками. Внизу її пере-
тято впоперек широкою смugoю бурхливого
кіновару. Міст готовий. Зараз ось, після гуч-
них привітальніх промов, — заревуть сирени
і потяг, супроводжуваний веселим ритмом,
бліскучих сурм,— рушить уперед. Голуба
Парасолька нервується, вона переступає з
ноги на ногу і не знає, що думати. Не знає,

що казати, бо однаково крім Парасольки Червоної і ще півдесятка таких же парасольок — її нікому слухати. А там біля голови потяга тим часом гримить „ура“, летять угору кашкети й картузи. Старий Катаяма виліз на паровіз і голос його звучить повно й молodo, як і блискучий фоєрверк вогнених слів Рискулова та Голошокіна. Але музика підіймається до найдужчих тембрів, підойми коліс поступово рухаються вперед і вгору. Хто не встиг скочити на паровіз, — поспішають. Поруч сивого Катаями молода дівчина в білому. Вона закаляла руки й сукню, щоки їй від хвилювання червоні. Пронизливий голос сирени. Підойма дійшла верхнього пункту і спускається вниз. Потяг рушив. Нові хвилі „ура“. Люди на паротязі піднесено салютують. Кіновар, що бурував від потягу в стальних галеріях мосту, — раптом заспокоюється перед наближенням потужного паровоза, заквітчаного гірляндами людських тіл. В дальшу хвилину він легко-легко напинається, ніби від дотику маленького хлопчика-пустуна. Але підойми роблять своє: вгору і вперед, — вперед! Це несокрушенна сила! Стрічка кольору кіновару вже бринить як струна. Триматися далі немає спромоги. Останнє даремне зусилля. Тріск розірваної ткани. Червоні крила безсило в'януть, падають; кіновар блідне: це вже не вируюча істота, а

шматки ганчірки. Потяг одкинув її і — ось він іде. Напружену торготять рейки і скриплять ферми: вони вперше відчувають під собою конкретну силу і покахикують готовлячись до майбутніх змагань. Колеса стукотять. Потяг поволі йде в одкриту амфіладу арок. Голуба Парасолька нервується: це безумство, катастрофа! і не знає, що їй робити.— Я піду пішки, я не можу ризикувати своєю головою, своїм шляхетним носом і нез'яснимо солодко-карміновими губками!

Колеса стукотять. Хто не встиг вскочити на паротяг і на тендер, тепер поспішають на свої місця у вагони. Вкупі з Голубою Парасолькою нервується Парасолька Червона, а з нею вся решта американських парасольок.

Парасолька Червона:— Боже милив, я не знаю вже, що робити! Зверніть увагу, потяг пішов, ще кілька хвилин і ми лишимось тут самітно.

Голуба Парасолька:— Вони цього не зроблять, вони на це че мають ніякого права! Скажіть, хто їм дозволив? Мій милив американський інженер і він цілком точно вирахував, що без катастрофи не може обйтися!

Американський інженер:— Це найбільше в світі нахабство. Міст за три дні ніколи не може бути готовий. Це авантюра, безумство, загибелі! Він кричить, щоб на нього звернули увагу, але потяг іде і пасажирам не до

цього. Один по одному спритно й легко вска-
кують вони в ґанкі і звідти, захоплені, ма-
хають руками Голубій і Червоній Парасолькам
з К°, щоб мерщій сідали.

Парасольки одвертаються. Та ось надходить
їхній власний вагон. Він, як і ввесь потяг,
рухається помалу, але й це „помалу“ може
за хвилину однесті його далеко вперед.
Деганяй потім! І тому американський інженер
робить відчайдушний жест, як той цезар чи
хто там, переходивши рубіон, і плигає на
ганок. — Куди ж ви, куди? — підплігують
парасольки.— А ми ж як? Ах ми, бідолашні!—
І нашвидку поспускавши парасольки, бідо-
лашні доньки американської Єви, кличуть
на допомогу ноги і, перемагаючи все на світі,
одна по одній зіскакують на ганок. Старий
Туляк дивиться у вікно і добродушно сміє-
ться:— Сказано, слабкий на втори народ. Ніяк
не догодиш. Стоїть потяг,— вимагають, щоб
ішов; іде,— гніваються, що не стоїть; не бу-
дуй мостів нарікають; будуй — лаються!

В гостиному вагоні тим часом відбувається
містичне дійство: — Ми сіли, — тремтливим
голосом говорить амінженер,— але це офіра
безмірному нахабству цих вандалів. Світ стру-
сонеться, довідавшись про цю трагічну ката-
строфу під брамою Китаю, і тоді... о, тоді!
Це їм задарма не міне!— Не міне, — б'є ку-
лачком Голуба Парасолька і б'є кулачком

Паросолька Червона і К°. Не міне!

— Минув! — урочисто говорить Туляк. Три величезні прольоти. Га? Молодці наші. В пустелі і отак вознесли — як лялечку!

Амінженер сидить деякий час, витрішивши очі. Вигляд у нього дурний, як у винуватого школяра

— Нда, — зрештою говорить він, — без американців певне тут не обійшлося. А так! Як я міг забутися, що тут консультував мій колега... — е... е... е, як його...

— Я так і думала, — щебече Голуба Паросолька.

— Самі, вони нас обов'язково потопили б, ці варвари.

— О, американці, — велике діло!

• • • • • • • • • • • • • • • •

Перше травня під Тянь Шанем.

Ніч з 29 на 30 квітня. Ми знову в Алма-Ата. Але тепер вантажною віткою під'їздимо до самого міста. Переспимо і завтра гуляємо, скільки хто хоче, в зеленій столиці Казахстану...

Зелена столиця Казахстану лежить під самими горами. Стихійна велич виривається до гори і бере мандрівника раз і назавжди в свої обійми. Від гір в Алма - Ата нікуди не втечеш. Але ми пручаємось. Нам цікаво побачити

місто й людей. І ми за цим поспішаємо з наших набридлих вагонів. Перше, що ми, бачимо — широку вулицю, і, навіть не вулицю, а бульвар, засаджений в чотири ряди деревами: два ряди понад тротуарами і два ряди посеред вулиці. Поміж цими двома середніми рядами кучерявих верб біжить стежка. Стежкою люди йдуть: одні на базар, другі з базару. Такі стежки, добре втоптані, бувають у нас на левадах. Це видається нам не цікавим і ми звертаємо на тротуар. Він нічим не відрізняється від тротуару середнього округового міста: цегла і дошки, дошки і цегла. Але що цікаво, і цього вже ми не побачимо навіть у Полтаві, — це арики. В Алма-Ата арики біжать просто вулицями (понад тротуарами); тут добрі люди беруть собі воду на майбутній чай, куліш, юшку; тут же пливуть шматки паперу, тріски, необережно кинутий недокурок (певне чужинцями, бо алма-атинці цього собі ніколи не дозволять); тут же п'є, воду пара молоденьких цуценят і хлюпається необережно випущене з двору, порося. Порося, тротуар, дерева. З цього видно, що Алма-Ата, бувши центром східної республіки, — нічого спільногого з так званими азія́тськими містами не має. Це европейського вигляду невеличке місто з широкими й рівними як стріли, вулицями, з вербами і амфіладами тополь, з веселими ариками і, по-европей-

ському влаштованими базарами. Базарів тут три. Знайомлячись із містом, ми побували на двох: на зеленому базарі і просто на базарі. На Зеленому базарі бачили картоплю, сіно, цибулю очеретяні матки і веселих - превеселих казаків. Вони продають, купують, сперечаються й лаються, сміються й гніваються. Це не журліві степовики,— безмовні й безстрасні. Навпаки, це городяни з голови до ніг, навіть одягом і зачіскою, з годинником на руці і золотим ланцюжком на грудях. Проте, нам здалося, що в Алма-Ата все ж більше європейців, ніж тюрків.

Отже ми мандруємо по місту. Але подорожувати на чужині без путівника не годиться. Треба купити десь хоч би якого „бедекера“. Розв'язуючи цю проблему, ми натикаємось на кіоск. Кіоск повен книжок, газет і журналів. Продавець у ньому сидить — „ширий українець“, але й він не може нам нічим зарадити.— Я сам,— говорить цей симпатичний дядюшка,— не тутешній, а полтавець, отже, візьміть, обходжуся без путівника. Та й казаки теж не дуже шкодують за таким дивом. Та йому що? Проснувся, почухався, позіхнув і без ніякого путівника на базар і, візьміть собі, не заблудиться... Ви кажете про казакський довідник, скільки землі, скільки людей, овець і коней? А підіть спітайте в них! Вони й сами до пуття не знають

Ото такі собі людці. Гукаєш часом: ей, мовляв, казак, скільки землі маєш? — Мал-мала є. А овець скільки? — Мал-мала є. — А дітей скільки? — Мал-мала є. І розумій як хочеш. А коли він собі ради не дасть, то як, візьміть, будь ласка, він упорається з своєю „соціалістичної республіки“ статистикою?. Підрахунки? Нема! Не такий це народ! Жити їм без путівника й довідника до другого пришестя. Сочинителі з них ні важні. Я понімаю, Тарас Григорович! Було п'ять „Кобзарів“ та якби ще сто разів по скільки, то однак не вистачило б, бо, візьміть собі, хто тут ніби як основу держить? Наш брат, хахол, з України, а казак... це так, ніщо.

— Одначе, дядю, ви того, сильно!

— Не сильно, а по справедливості, серце болить.

— То певне вас, свого часу, якнебудь присипнули ці песиголовці, га?

Дядя дивиться на нас недовірливо, але зрозумівши, що ми сьогодні тут, а завтра там, щиро каже. — Десять десятин саду. Га! Чи вони його садили, чи кохали, іроди?! Комуна! Паршивці косоокі, а не комуністи. Півдня лежить, півдня чухається. Їм не соціалізм будувати, а плодити воші. Вже не обидно було б, коли б хоч до своїх попало: все таки хрещена кістка, а то... Ат! Дядя безнадійно махає рукою і з різким рухом кидає нам

кипу казацьких газет.— Теж, візьміть собі, друкують по-казацькому, а купують руські! Не народ, а одна фалш.

— І скільки вам ваш сад давав щороку?

— Який сад, а двадцять п'ять десятин пшеници, як вода! — Дядя стогне і охає...

Крім цього газетяра, йдучі навколо величного центрального майдану, ми одвідали ще три. У всіх нема ніяких довідників, ніяких путівників, але всі вони,— це звучить пародоксально,— всі вони, себто продавці, найчистішої кроzi земляки. Зачувши нашу розмову, вони переходят на рідну говірку і почувають себе як на свято. Вони давно з України. Доля покрùтила їхнє життя. Думалось колись... що тільки не думалось, а тепер... Ах, ця Азія!

Один із чотирьох продавців у кіосках вивив себе зовсім культурною людиною.— Нас, українців,— говорить він,— тут у Казаксгані досить багато. Називають цифру в 500 тисяч. Так воно певне і є. Уряд на цей факт уже звернув увагу і тепер розробляється питання про культурну допомогу з України. Це вже факт. Не сьогодні-завтра прочитаєте про це в газеті... Ми вже довго стоїмо і розмовляємо з цим симпатичним товаришем. За його словами казаки дуже злібний народ і нічого дивного в тому не буде, коли згодом вони

стануть в Азії на перші позиції. Казак сміливо йде до шкіл, на курси, в артіль.

Тепер 1930 р. у Алма-Ата є державний казацький університет, ветеринарний та педагогічний інститути, державний театр і чимало середніх та нижчих шкіл. Преса так само зростає гіантськими кроками. На вітрині кіоска лежить купа газет казацькою мовою. Беремо яка скраю,—тираж 8.500 екз. Рік видання третій.—Орган казацького наймитства—пояснює газетяр. А ще десяток літ тому по всій республіці не то що наймитської газети, а письменного наймита не було! Крім казацьких та російських газет у кіоску є сила газет із Башкирії, Татарії, Узбеччини. Дивимося тиражі — 10-20-25 тисяч екземплярів! Попрощалися з газетярем.

Ходимо, і не находимося. Дивимося, і не надивимося. Таке вже це місто, де поруч із найзвичайнішими містечковими вулицями зустрічається щось зовсім несподіване і незвичайне. Ось район, що підходить підгори. Це все сади; вулиці тінисті; тут панує холодок і ніжна вогкість; тут без угаву біжать просторі з прозорою холдною водою арики, з мініяюрними водоспадами, що роблять такою привабною гірську воду, показуючи її всю прозорість і чистоту; над ариками, їх затіняючи, товпляться безконечною низкою гіантські тополі, верби, липи... З-за

парканів і через верхівки невеличких будівель рвується на вулиці кучеряві яблуні й інша зелень, бо Алма-Ата,— це зелений батько яблунь і яблук... З південного краю, там, де місто кінчається і йдуть зелені, покріті соковитою травою передгір'я,— кипить у вільному льоті центральний арик - розподільник. Він, як стрічкою, оперізує цю частину Алма-Ата, відгалужуючи від себе в кожну вулицю пару ариків - синів (по обидві сторони). Центральний арик бере початок від річки Алма Атінки, а ця тече з гір, із снігових вершин, що нависають над містом. Говорять, що в цих горах є озера. Трапляється так, що під час поводі вони переповнюються і вода, вирвавшись із берегів, падає на місто, завалюючи його горами каменю. Ми бачили скелля, що залишились на вулицях ще з часу останньої такої катастрофи в 1910 році. Вагою в два, три, десять пудів лежить воно через всю вулицю, ніби до нього й діла немає ні кому. Щоб пропіхати через таку вулицю, візники починають крутити вози сюди й туди, і, звичайно, здебільшого перекидаються. Лише останнім часом на цих звалищах поставлено каменярів, що трощать те скелля для брукування шосе. В одному місці кам'яний потік пройшов не вздовж, а впоперек вулиці; на своєму шляху він зніс будівлі, дерева, паркани, і... цікаве явище! Будівлі відбудували і заново, а про пар-

кани забули... Щодо дерев, так вони сами за себе поклопоталися: на місці потоку вчесали такі хащі яблунь, що ні проїхати кінному, ні пройти пішому. З нижчої вулиці дорогу потоку можна пізнати по суцільній темно-зеленій смузі навскіс кварталу..

В центрі міста, в пишному парку, зноситься ефектна будівля собору символ колишнього панування. Розуміється, що він тепер ліквідований і замість ікон і панікадил там розташовані експонати центрального казацького музею. В музеї в переконливій формі показані всі багатства країни: руда, вугілля, мідь, кендер, хандриля тощо. Висновок один: сьогоднішня напівпустеля в майбутньому мусить зайняти і займе поважне місце в економіці прекрасного, неосяжного Союзу.

В музеї, крім економічного відділу, є невеличкий відділ художній. З нього треба зробити висновок, що пройде кілька років, і на майбутній всесоюзний художній виставці поруч із найкращими нашими досягненнями здобуде місце й мистецтво казацького народу.

Місцеві товариші й організації подарували нас сюрпризом. Оголошено екскурсію до санаторії відповідальних робітників.

Одна за одною проходять машини, і за хвилину, здіймаючи хмари льосового пилу, ми мчимось вулицями міста. Але ось йому, й кі-

нець. Невеличке зусилля, і з'їхавши на гору, ми по містку перелітаємо через центральний арик і врізаємось у зелену полонину. Край полонини — біжать сади з маленькими хатками, з ариками, з дітворою і вільним привітом. Кілометрів із п'ять - шість ця сама картина, аж нарешті починаються гори, уквітчані кущами диких яблунь.

Тут нас чекала абсолютна несподіванка, яка може трапитися тільки раз у житті. Вискочивши з-за рогу, автомобіль, як кажуть, ледве не наскочив на пару струнких і прекрасних диких кіз; вони зірвалися з узгір'я і, не турбуючись тим, що ми ввесь час милувалися з їхніх ефектних рухів, повільно побігли на гору. Дикі кози за десяток кілометрів від Алма-Ата! Це звучить як казка. Реально ж це з'ясовується тим, що вся ця місцевість один великий державний заповідник. Тут вільно козам і орлам. Останні ширяють над головою ледве не з таким спокоєм, як у нас шуліки й кібці до першого серпня (себто до початку полювання; тут той натяк, що за відсутністю дичини українські мисливці нищать неймовірну кількість ворон, галок, кібців і іншої пташини).

Тим часом автомобілі летять далі, горби поволі переходять у гори, на узбіччях яких росте сосна та ялина. Велика віддаль робить їх подібними до тих ворсинок, що при-

крашають обличчя змірзої людини; тільки тут не обличчя, а кам'яні масиви й незмірні громадища скель. Часом трапляються кібітки; вони роблять враження порожніх: тільки дивлячись на зелені схили горбів, можна виправити перше враження: схили переповнені худобою, — тут вівці, корови, коні... Тут віде достатком, багатством і невичерпними можливостями. Навіть ця річечка Алма-Атінка, що ми її вже добрих три рази переїхали, і та недарма забирає місце в долині; крім того, що воно дає можливість жити сотням, тисячам людей, вона ж у прозорих надрах своїх викохує гірську — рибу, якої ми ніколи не їли, але яка незалежно від цього має свою вартість, міряну, як кажуть, на вагу золота.

Долина звужується, ми в ущелині між ланцюгами гір, укритих сосною. Скільки тут тієї сосни! Сотні, тисячі гектарів. А тим часом Алма-Ата терпить від недостачі лісу. Його везуть сюди за тисячі верст із Сибіру. В місцевих умовах він найкоштовніший продукт. Чи не чудеса економіки і бездоріжжя!

Ми зрештою на волі; в нашому розпоряджені необмежений час до обіду. Кожне хоче спробувати свої сили і пнетися на гори, туди де пахне сосною і квітнуть гірські фіялки. Вузенька стежка. Назустріч нам іде гірська фея-казачка; з своїх аванпостів вона вже давно по-

мітила наше приуття і тепер поспішає з своїм крамом: молоком, яйцями, коржами; їй уже видно не вперше такі історії; фея жартами відповідає на жарти, а тим часом ціни править у три разивищі від алма-атинських; зауважуємо, що одягнена вона пристойно, чисто й охайно. За горою в неї кібітка, і родина, і вівці та корови,—то ж купіть, будь ласка, не нести ж справді, молодиці все це добро назад! У неї бо і податки, і витрати всякі, а тим часом дорожнеча росте й росте. А все через ті комуни: бо там—як провалля: все їм мало; усе купують, купують і людям збивають ціни.

— Той ви б ішли туди і ви б купували, га?

Молочниця серйозно дивиться у вічі й зовсім серйозно каже: — Я так думаю. Годі вже: Набридло. Хай він іще побрикається, але з того нічого не буде. Бо як мали землю самі казаки - одинаки, — то родив бур'ян та казнащо: ні прополе, ні посіє до пуття — нічим. А тепер у комуні повно машин і ось уже йдуть трактори. Завтра або позавтрому, папір уже мають на руках; в полі у них пшениця; а не бур'ян та вся рівна така та гожа, аж завидки беруть; і машини орати і машини сіяти. Ні вже, годі! хай він іще покрутиться, (річ іде про чоловіка нашої молочниці), а там і піде, бо, скажу я вам, у комуні добре жити. Он як! Ну,— беріть молоко. Не нести ж його справді додому...

Таким чином ми зустрілися з майбутньою комунаркою. Вона неписьменна. Щождо бога, то на відповідне запитання зауважила, що це ж до діла зовсім не стосується...

Цікаво б побачитись і поговорити з її „владикою“. Але до кібітки з пару гірських кілометрів, і наші ноги, нѣ звикли до такої гімнастики, рішуче протестують.

Бенкет під хмарами.

На цей раз я ближче познайомився з старим туляком. — Не люблю,—сказав він, крекчучи від високого підйому,— двох речей, не люблю я ходити на гори й терпіти не можу тих, що маніжаться навіть на рівному.— Ці останні слова стосувалися наших старих знайомих, Голубої Парасольки, Парасольки Червоної і Панни з вусиками,— вусиками не на обличчі, а на модній сукні. Ще не ступивши жадного кроку в напрямі найближчого горба, ще не залишивши рівної зеленої мурави, вони вже заговорили про те, як вони можуть стомитися, зійшовши з неї.

— Я таке слабе створіння,—говорить Голуба Парасолька;—мені якось лікар сказав, що сильний подув вітру може мене колись занести за хмари. І я боюсь, бо ці гори можуть стати за добру для цього нагоду.

— Ох! — застогнала Парасолька Червона,—

і я теж. Це такий жах бути піднятою під хмари. Мені аж в колінах ломиться.

— А я зовсім нічого не боюся,—виступила вперед дама з вусиками; я гімнастка, боксерка, я бігаю і беру призи: позаминулого року я подолала Карпати і не стомилася ні на сантим. Кажучи це, панна-спортсмен рішуче зійшла на стежку і її квітчасте плаття швидко замаяло серед низеньких кущів.— Я це роблю дуже легко. Навіть легше, ніж мій Ріхард.

Тим часом із-за найближчого пагорбка вискочив і означений сухий і тощий, з доброго стовпа, Ріхард.— Боже мій милосердний! Марисю, ви знов? Добрий Ріхард склав на грудях руки і такими очима став дивитися на Марисю, що навіть обом парасолькам стало нудно і вони, щоб позбавити себе такої християнської покори, чимдуж чкурунули вгору. Милосердному Ріхардові нічого не лишається, як наслідувати їхній приклад, що він і зробив.

— Господи боже,—сказав Туляк.— Від цій людини я рятуюсь уже десяток день і ніде не можу врятуватися. Сідаю снідати і треба ж щоб було так: відчиняються двері і ось він уже на порозі привітно усміхається, наближається, і не тільки наближається, а зупиняється і сідає поруч мене на вільне місце вкупі з тими „вусиками“. І так щодня. Коли

б я вірив у бога, я мусів би сказати, що це кара небесного владики. Ні, це рок і я боюся, що він буде переслідувати мене до самої Москви.

Щоб позбавити старого від його нелюбого року, ми звернули ліворуч і зупинилися над вищереченою Алма-Атінкою. Жвавий гірський струмок плигає через камені, підкидається піною, опадає в провалля, набиває лоба об круті брили, але не зупиняється ні на одну хвилину.

— І відпочити і покупатися можна,— міркує старий.— Цікаво як воно тут є, та й для згадки теє... Треба ж буде щось побрехать онукам, так щоб і не вlopатися.

І от ми розкошуємо,— печені сонцем, голублені гірським вітром. Над нами орли, під нами холодна, як кришталь вода.

Поки ми це робимо, вгорі починається маленька небесна революція. Купчаться хмари, летять від скелі до скелі, звиваються; із м'яко білих вони за кілька хвилин робляться брунатними, драконоподібними, страшними. Із пащ драконів зривається клекіт і ми ясно почуваємо, що нас застукала гроза. Он воно що,— гроза у горах, га! А давай но, синку, піднімемось дещо вгору, на всякий випадок; безпечніше в такий час дивитися на потік, що виріс у річку, з гори, ніж з під його хвиль.

Я гадаю так само, як і старий. Мені немає

чого пручатися, тим паче, що з його власників спогадів для мене мусить бути ясне одно: в такі хвилини мусять бути страшні не то що гірські ущелини, а навіть звичайні руські овраги,— сиріч яри. Додому далеко. Шлях наш лежить круто вниз. Дощ не то що „за горами“, а навпаки вже довгими нитками спускається нам на плечі. — Овва! — журиться старий. — Вся справа тепер не підсковзнутися. Шукай но, голубе, гострі палиці, га! I понесло ж нас, ах ти господі!

— Нічого, зате без брехні можна буде розказати щось цікавого - цікавого молодим тулякам. Воно?

— Воно то воно, та... А прислухайсь лишень, ніби щось десь...

Але прислухуватися не було ніякої потреби. Крізь смугнасту завісу дощу, ми вже ясно бачимо якийсь страшенно кручений і плутаний клубок і найнесподіваніше те, що цей клубок летить просто на нас... Ми бачимо безліч рук і ніг, грудки глини і пучки трави, зламані парасольки і чотири пари смертельно зляканих очей.— Рятуйте наші душі, S, O, S,— кричить у смертельній тузі панна Марися та що з „вусиками“ і Ріхардом.— Ми гинемо!— голосить Ріхард, і довгі руки його мацають повітря: бідолашний хлопець намагається за щось зачепитися, але навколо слизька глина і дошані струмки, та... при дорозі кремезна

постать старого Туляка. Застуканий „роком“ цей не встигає одступитися навіть на півкrokу. І надаремне! В далішу хвилю він уже в обіймах пана Ріхарда...

— Я так і знат, — безнадійно бурчить старий... ішовши сюди, знат. Рок! От що значить бути свідком кохання отаких делікатних людей.

Проте співчувати мені не було вже коли. Саме в цей момент на мене упало дві парасольки, і дама з „вусиками“ ота, що спортсменка. Вигляд мали вони жахливіший за плід найбуйнішої уяви, бо незавжди є під руками п'ятнадцять пудів глини, трави і дрібного хмизу, щоб виліпити із всього того найприємніші грації. На жаль, ні приємності, ні грації, ні знаменитих „вусиків“, ні навіть парасольок уже не лишилося недоторкнутих. Все було порушене, обліплене глиною, подряпане й пошматоване...

Але що ми маємо робити тут із ними? Йти вниз — безглуздя: тепер уже напевне вкупі з Ріхардом і парасольками ми допливемо до самих бурхливих хвиль Алма-Атінки; дертись на гору в захист ялинок? — Неможливо з таких самих причин.

— Ось що, — говорить вкінці старий — використаймо наш час із задоволенням і користю. Спробуймо помити наших любих і дорогих гостей. — В Алма-Атінці?! жахаюся я...

— Нащо в Алма-Атінці. Нам і дощу виста-

чить.—І говорячи так, старий підставляє на ввесь зріст пана Ріхарда під дощ і з задоволенням стежить, як із того разом із струмками води спливають вальки глини, трава і хмиз.

Я те саме по черзі роблю із своїми граціями. Вкупі з глиною стік з них і жах. Містрес Голуба Парасолька пробує навіть мило усміхнутися.—Я вже знаєте, думала, що я на небесах.

— І бачите перед собою таких солідних архангелів? — явно глузує Туляк.

— Ні, — щиро каже містрес, — мені здавалося, що то тільки Саваоф.

— А! А вам що здавалося, пане довгий рок?

— Я страждав за панною Марисею, — простигнав бідолашний хлопець — і мені здалося, що тій одірвалися обидва вусики і я не знаю, що ми будемо тепер робити, о моя Марисю!

— Фі, що будемо робити! Жижками будемо світити, пане Ріхарде. І кажучи це, панна Марися граційно зробила па, тим самим показавши нам свої сліпучо-білі п'ятки.

Побачивши це і зрозумівши, що ми теж не сліві, довгий рок довго с протягом застигнав і непрітомний упав в обіймі Тулякові.

— Невже щось таке страшне? — переполошилася панна Марися. — І за всі наші мінулі муки подарувала нас нагодою ще раз і ще помилуватися з своїх білих п'яток.

Це вплинуло на непримітного Ріхарда і він сказав: „Коли я вмру, не ставте наді мною надгробка з образом цієї жінки. Я вмру вдруге, а це буде занадто“.

Тим часом гроза пройшла, засяло сонце і за п'ять хвилин ми всі благополучно дійшли до нашої бази.

Тітка Килина, що тут править за старшу куховарку, з цього вельми і вельми зраділа і за тридцять чи сорок карбованців вона поділилася з панною Марисею своїм останнім салопом, сказавши.— Носіть на здоров'я,— що панна Марися і поспішила зробити...

По цьому всі ми на запрошення розпорядників зайняли свої місця в ідалльні. Рятуючись від немилого Туляковому серцеві п. Ріхарда, ми залізли в найдальший і найтемніший куток. Здається все гаразд; тінота, пітьма і жадного вільного стільця. Умостившись як слід, ми почали вивчати своє оточення.

Алма-атинці постаралися на славу: крім пляшок із нарзаном та різними кvasами ми зауважили ще кілька інших колег з місцевим фруктовим вином. Над усім цим в піднесенному настрої сиділо зо два десятки людей, під проводом найвеселішого в світі діда Сен-Катаями. Не зневажши жадної знайомої нам мови, він завзято покручує головою, свариться, але мило, і в усій його постаті пе-

ресторога проти можливого захоплення. Ми це зовсім ясно розуміли і клянемося, що зуміємо тримати себе і свої руки, інакше це буде ганьба для представників праці й преси Союзу. Поки ми змовляємося і опрацьовуємо прийнятий для всіх модус, подають борщі, рибу, ветчину, і сало, і зелень, і все таке інше, не обід, а цілій трималхіонів банкет.

Ми не будемо зупинятися на всьому — це було б не цікаве. З сумом тільки згадаємо, що наш Туляк не врятувався й за столом. Хтось із необережних сталінградців, надхненний красотами місцевости, нестерпів і з всесокрушаючою силою заспівав волзької „бурлацької“. Людина мала громовий голос і, озброєна ним, повергла собі під ноги всіх нас банкетарів цього і інших столів. Поспіх сталінградців боляче вразив серце молодого й завзятого т. Верби з Краматорки. Це був спритний, голосистий, як соловей, українець. Він примусив небесну блакить спуститися до банкетарів, але на третьому куплеті заплутався в словах і, платаючись зрябів'я і зрябівши упав і засоромлений і посрамлений уступив своє місце комунарові з Сибіру. — Ми не беремо вгору, почав цей, у нас місця вистачить і вшир, тільки слухайте. — По цьому він затрубив в єрихонські труби і було з того лихо велике: дві шибки зірвалися і впали додолу, а третю хтось встиг затримати. Цей „хтось“ був наш Ту-

ляк. Наслідки для нього були за міру людського терпцю. На звільненому ним місці встиг примоститися наш Ріхард із панею Марисею.

— Люблю слов'янські пісні,— говорила остання.— Вони, знаєте, такі е... е...

— Чудові, серце моє, — допоміг пан Ріхард. Цим словом він поперхнувся і витягнися, як аршин, закашляв, чим і зіпсував настрій цілої кімнати. Збожеволілий Туляк вискочив і, не чекаючи на кінець обіду, пішки помчався додому. Даремне! За півтори години на півдорозі додому він мусів рятувати нерозлучних пана Ріхарда з панею Марисею. Пан Ріхард тремтів і обійнявши за шию старого Туляка, не хотів нізащо розлучитися. Так і добрались додому...

— Жах!—тільки встиг вимовити нещасливий дід і впав непритомний.

— Пообідавши, розбрелися хто куди. Ми з товаришем Вербою залізли до бібліотеки і взялися читати місцеві журнали. Серед них до рук нам попався середньоазійський центральний більшовицький журнал,—під назвою „За партію“. Читаючи я взявся разом і нотувати. Ось уривки із статті секретаря казакського областного комітету ВКП(б) т. Голощокіна: („За Партію № 1 — 2, 1930).

„Коренізація є найважливіша частина нашої національної політики, але тільки част-

ківо. І було б невірно думати, що тільки розв'язуючи питання про коренізацію, ми щільно підходимо до здійснення нашої національної політики. Це не вірно. Національним питанням ми займаємося щодня і, вирішення його полягає у всіх тих питаннях, які ми щодня розв'язуємо“.

„В національному питанні є два основних ухили від політики нашої партії, що відбивають ідеологію ворожої пролетаріатові кляси, це — великороджавний шовінізм і місцевий націоналізм...“

(Цей останній) „...не хоче помічати пройденого за 12 років шляху, не хоче помічати значних наших досягнень в галузі реалізації національної політики партії і ставить питання так, як, скажімо, це питання ставилося на початку Жовтня, як воно ставилося минулого відбудовного періоду. Такий ухил неминуче скочується до звичайног буржуазного націоналізму. Такий ухил неминуче призводить до превалювання національного питання над питанням зміцнення пролетарської диктатури“..

„...Цього не розуміли і ні є розуміють різні наші ухильники. Візьміть покаянну заяву Ходжаєва і частково покаянну заяву на чистці Султанбекова. Вони просто говорять, що в земельному питанні вони помилялись до цього часу; ця помилка в тому, що в них прегаювало національне над завданням диктатури про-

летаріяту. Але ось Султанбеков це розуміє і все таки частково не згоден з земельною політикою, що її провадить партія в Казахстані. Він непослідовний. Коли в одному рядку своєї заяви він запевняє, що визнає свої помилки в питанні черговости (очередностей), а в дальшій говорить, що він, мовляв, не проти населення, але вважає, що перш за все треба впоряддити казаків, а національні меншості потім, то він приходить до колишньої черговости“.

„Ось що Султанбеков пише у своїй заяві: „Повторюю, що за головну свою помилку в цім питанні вважаю висування на перший плян міжнаціонального моменту, а саме—черговости в землевпорядженні. Така помилкова позиція об'єктивно замазувала клясовий підхід в землевпорядженні і шкідливість її виявилася в неможливості при такому підході досягти об'єднання бідняцько-батрацьких елементів казакської, руської й інших національностей проти бойства, қуркульства й отаманства, а навпаки давала можливість посилити вплив останніх на бідноту та батрацтво і призводила до ще більшого загострення міжнаціональних відносин“.

„Здавалося б, чого ще краще... Але... він „одвертий“ і пише далі:

„Проте, до останнього часу я ще не переконався в своїй неправості в питанні про пересес

лення в Казакстан. Я ніколи не був прихильник того, що „Казакстан для казаків“. Я вважав, що гострота земельного питання більш за все відчувалась в культурній смузі хліборобського та напівхліборобського господарства. Землевпорядження для цієї смуги гадалося закінчити за п'ять років і я висував питання, щоб до закінчення землевпорядження у цій смузі та до остаточного виявлення земельних лишків,— переселення в Казакстан не починати.

„Отже тов. Султанбеков пише про помилковість своєї позиції, засуджує її, а через кілька рядків знову реставрує черговість. Послідовності ні на йому. Але в цій несподіваності й ховається „одвертість“. А суть його незгоди полягає в нападі на всю політику партії в земельному питанні. Це безперечно так. В постанові VI партійної конференції сказано:

„Вважаючи, що переведення суцільного землевпорядження казацького населення лишається одним із головних завдань партійної і радянської політики Казакстану, VI всеказакська партійна конференція підкреслює, що воно (суцільне землевпорядження) має об'єднати сили трудових мас корінного населення з силами трудящих місцевої европейської людності та східніх національностей в їхній боротьбі проти куркульства та байства“.

„Ще певніше і ясніше сказано в постанові ЦК:

„Керівні партійні і радянські органи Казахстану, запроваджуючи землевпорядження повинні виходити, в першу чергу з потреби забезпечити інтереси бідняцьких та середняцьких шарів селянства як казакської, так і інших національностей,— тим самим забезпечуючи клясову єдність бідняцько-середняцької людності всього Казахстану проти байських і куркульських елементів“.

„З заяви, в якій т. Султанбеков визнає свої помилки, видно, що він не заперечує цих постанов і вважає їх за правильні. Але чому ж, в такому разі, змагається він проти 11 пункту резолюції ЦК, де сказано: „При здійсненні землевпорядження мають бути виявлені земельні лишки переселенського фонду“.

„Чому заперечує постанову Крайкому, постанову VII з'їзду рад Казахстану, де записано:

... Розвиток зернового господарства Казахської республіки має піти одночасно лінією збільшення засівного клину та лінією підвищення врожайності. Збільшення засівного клину треба досягти: 1) утворюючи великі пшеничні фабрики Зернотресту; 2) по господарському зміцнюючи, збільшуючи засіви радгospів Каздержсільтресту; 3) осаджуючи казакську людність у всіх частинах республіки

гідних для розвитку зернового господарства; 4) збільшуючи засівний клин старожитної європейської людності та інших національних меншостей, бідняцька й середняцька частина яких в значній мірі ще не охопила всіх земельних наділів; переселенням в зернові райони, як із інших частин республіки, так і з-поза Казахстану".

„Здається, ясно, що ця постанова виходить із настановлення „забезпечити інтереси бідняцько-середняцької маси селянства, як казаків, так і інших національностей“ та з інтересів СРСР.

„...Я зачепив це питання тому, що наведений „частковий“ ухил по суті тісно зв'язується з цілою системою поглядів націоналізму, цілком засудженого..."

„...Я особисто вважаю, що ми в Казахстані маємо три періоди“ (в розвитку національної політики).

„Перший період, що існував протягом п'яти літ, від початку заснування Казахської республіки до V конференції, отже, від 20 до 25 року. В цей час національне питання розв'язується в площині формування Казахстану, як національної республіки; знищення колишніх привілеїв великоруської національності; повернення земель казакам та організації перших паростів казахської культури. З'являються перші школи, газети, книжки, відбу-

вається процес притягнення казаків до керівництва в органах радянської влади, втягнення казаків до партії.

„Показово для цього періоду, що класові моменти об'єднання з російським пролетаріатом, моменти пролетарського керівництва та інтернаціоналізму замазуються превалюванням національних моментів взагалі.

„В цей час залучають до партії казаків взагалі без загострення питання на соціальному походженні втягнутих; коренізація радянського апарату казаками взагалі без загострення питання на соціальному походженні; газета, книга, підручники видаються казакською мовою взагалі, без уваги до їхнього змісту. Це доба „Акжол“ та старої пам'яті „Енбекші Казак“,—до V конференції.

„Цей час характеристичний не партійним будівництвом, а пануванням угруповань, пануванням ідеології Алаш-орди поза партією, пануванням ідеології ходжановщини, рискуловщини та садвокасовщини, що відбивали тоді алаш-ординську ідеологію всередині партії.

„Це — час, коли керівництво було в руках всіх цих угруповань націоналістів. І з цього погляду досить дивними видаються твердження деяких товаришів (зовсім не ухильників), що й до V конференції партійне будівництво в Казахстані більшовизувало казакську частину, що вона була більшовицька.

„Я стверджую, що в той час тяжко було знайти комуніста казака, що не належав би до того чи іншого угруповання. А коли й були такі окремі партійці, то це ще не вирішувало справи.

„Другий період—це від V до VI конференції, коротший від першого. Ми ростемо швидше, ми проходимо свою казакську відбудовну добу. Яскравіше обмальовується диференціація в селі та аулі; починається партійне будівництво жорстокою боротьбою проти угруповань; молоді кадри наступають на старі, б'ють їх на всіх фронтах; із наших газет викидаються антипартийні елементи; клясові моменти починають превалювати над національними; від зовнішнього ми переходимо до будівництва внутрішнього; аул стає на порядок денний; коренізації дається інше настановлення,— функціональний характер, що має за мету обслуговування мас на ґрунті найвищої творчої роботи. За цей час ми підіймаємося на вищий щабель.

„З VI конференції у нас починається нова смуга — третя. Ми вже на шостій конференції говорили, що ми входимо в добу соціалістичного будівництва. Ось короткий період, пройдений від VI конференції: районування, переведення землевпорядження на клясовых основах, конфіскація, хлібозаготівлі, осідання. Ми за цей час досягли значно більшого: радгоспи, колгоспи

залізничне будівництво, промислове будівництво, чистка партії...“

„...Перераховуючи періоди ідеологічної боротьби я зазначав, що пролетарська ідеологія просочилася в маси, що відбиток найбільшої нашої відсталості — групівщина, — лишились позаду. Але була б велика помилка думати, що на „Шипке все спокойно“. Всі об'єктивні умови і факти говорять, що це не так. Справді, у нас різний господарський рівень серед різних національностей. І на цьому ґрунті ми маємо з одного боку погордливе ставлення европейського й узбецького селянина до господарства селянина казацького, з другого боку ворожість казака до вищого, забезпеченішого господарства російського селянина. І на цьому ґрунті ми маємо непорозуміння не лише в нас, але і в Кара-Колпакії.

„Ця ідеологія просочується і в партійні лави. Так ми маємо часом з боку европейських господарників презирливе ставлення до господарства казака, зневіру в можливість організації пролетаріату з казацької людності і, особливо, в можливість її перебудування. З другого боку,— ми маємо відбиток цих самих явищ серед казацьких товарищів, особливо в земельному питанні, в боротьбі за старі форми скотарського господарства, за захоплення земель тощо... Це — прагнення затримати розвиток вищих форм господарського ладу.

„... Европейський шовініст“ (у Казахстані) „не говорить про перевагу російської культури скажімо, проти казацької, він просто заперечує цінність культури національностей, що культурно стоять нижче. Казацький націоналіст теж не говорить, що казацька культура вища й цінніша за руську. На цю безнадійну позицію він не стає. До слушного моменту, що дасть йому можливість так поставити питання, він говорить про розвиток казацької культури на ґрунті ворожого ставлення до руської культури, як культури панівної нації. Виступ Батурсунова минулого року на відкритті Казацького державного університету треба зрозуміти саме так, що він прагне розвитку казацької культури лише при умові ворожого ставлення до культури руської“.

„... Коренізація в цей період щільно зв'язана з усім соціалістичним будівництвом та реконструкцією господарства. Не можна будувати у нас промисловості без участі казацьких мас, казацького пролетаріату. Не можна розвивати її не лише без пролетаріату, але й без кваліфікованих робітників із націоналів, без участі їх в адміністративному та технічному керівництві, не можна будувати колгоспи без культури, без кадрів із самих мас, що будують колгоспи. Те саме й щодо радгospів. Так само і до всіх галузей господарського будівництва.

(Але) „коренізація“, не є казакізація. Це швидше „націоналізація“. І через це вона повинна бути розв'язана для всіх національностей, загострюючи увагу на східніх нацменах, бо тут ми маємо менше досягнень“.

Зважаючи на те, що в уривках статті тов. Голошокіна, яку ми щойно записали згадується кілька разів Алаш-орда, тов. Верба зацікавився знати, що це таке. Само собою, що й автор цих рядків не був проти. В одному старому збірнику, що на щастя знайшовся в бібліотеці санаторія, ми натрапили на програму партії Алаш-орда, пункт восьмий якої, що найясніше може скаректериувати фізіономію цього політичного угруповання.

„Робітниче законодавство має бути на користь робітникам; через те, що в Киргизії мало фабрик і заводів, себто робітників, партія Алаш-орда підтримує в цьому питанні програму соціал-демократів меншовиків“.

Розуміється, що останні дев'ять пунктів цілком визначені цим настановленням. Тут і установчі збори і земські управи, і недоторканість особи, і воля слова, і відокремлення релігії, і подоходний податок, і рідна мова, і автономія школи і т. далі...

А що тов. Голошокін виводить деякі теперішні ухили в земельному питанні з ідеології Алаш-орди, буде цікаво зупинитися на відпо-

відніх моментах програми Алаш-орди. Десятий пункт її говорить:

„При опрацьованні земельного закону в установчих зборах в основу його повинен лягти наділ землею в першу чергу тубільців. Наділ переселенців-селян до закінчення цілковитого наділу тубільців не має запроваджуватися“.

„...Киргизи мають одержати землю з кращим ґрунтом через комітети...“

Отже, виходить, що т. Голощокін мав цілковиту рацію закинути т. Султанбекові алаш-ординський ухил в земельному питанні.

...Все це трапилося 30 квітня. Подорож в гори так вплинула на нас, що приїхавши додому, себто в наші вагони, ми тієї ж хвили лягли на свої матраци і щасливо проспали до ранку, себто до першого травня.

Уставши й захопивши з собою свого старого Туляка, пішли ми шукати арика з чистою водою, де було б добре вмитися. Пішли й непожалкували. Треба зауважити, що сподівалися ми вийти на кінець міста, і таки вийшли на кінець міста, на грандіозний смітник, де звалено не менше, як півмільйона тонн гною. Квітень місяць теплий і дощуватий. Він так сильно пригрів це гноїще, що воно, зігрівшись, утворило таку саму грандіозну лябораторію для вироблення газів і паходців усіх гатунків. Вільні й не затримувані нічим, вони

в хмарах пари підіймаються до небес і все це здалека схоже, розуміється, на якийсь фантастичний храм, вірніше жертовник. Кощунне порівнення, але вірне! Бо це дійсно жертовник мамоні, темноті й косності. Але дивно не це, і не те, що на гноїщах чорніють старі печериці — дивно те, що під гнояними урвищами течуть соковиті, прозорі арики і... ще дивніше те, що навколо тих самих гнояніх висот, правильно еліпсом розташовані розкішні осайбочки алма-атинського загороддя.

Ми зупинилися вражені і старий Туляк сказав.— А єи знаєте що? Мені здається, що для льосового ґрунту гній навряд чи потрібний. Бідолашні алма-атинці певне не знають, що робити з цим багатством, і звозять його сюди. Нехай хоч пахтить, аби не пропадав задарма!..

— Алеж, — став заперечувати я, — тут як і скрізь на сході брак палива. Хоч Алма-Ата лежить більше на південь проти Москви, та певне зима й сюди приходить без троянд. На Україні принаймні з цього гною наробили б величезні стоси кирпичу, і топили бо собі помаленьку, пригладжуючи вуса.

Старий заперечливо покрутів головою і задумався. Дебелий філософ не мав наміру здаватися. Тому до вирішення питання я запропонував часу, з огляду на першетравня, не гаяти,

а піти пошукати місця де б вимитися та й поспішати додому.

— Гаразд, ми це діло розкумекаємо Справді доведеться тікати, бо щось ніби голова обертом іде від цього жертовника.

Міркуючи так, ми зійшли на стежку, що вела до ариків. За три хвилини вона вкрутила нас у лябірінт поміж яругами і тут ми побачили жінку, що сидячи на гною, варить картоплю. Це не вигнанка і не прокажена, не пранцювата, а просто переселенка — із тих кому, покищо не пощастило в новому краї: чи викрадено гроші, чи загинув скот, чи помер чоловік, не встигши влаштувати господарства. Ось за три дні їй дадуть роботу в місті і тоді вже кінець із цим життям. Все лихе — позаду. Баста!

Жінка весело дивиться в майбутнє.

Погомонівши з нею, ми пішли ще далі. Дорога вела вниз і тут слався білий туман. Раптом десь далеко внизу, спереду з білих хвиль пари щось випорснуло, — чудове, струнке, міле, як романтичний привид.

— Це дівчина, — сказав я, — і не дівчина, а панянка. Ви побачите, яка вона гарна. Десь кінець світу її вважають за першу красуню або принаймні за одну з найкрасіших жінок.

— Побачимо, хлопче, — замурмотів недовірливий на слово Туляк, — що то за кра-

суня. Певне, чкась бідолашна дівчина, що заблукала отут.

Але ми обое помилилися. Це була невтомна пані Марися. Вона бігла,— вся перелякі трагічність. Старий зблід і, взявшись за серце упав на купу гною.

— Що з вами, шановна пані? Ви маєте такий вигляд, що е... е... е!..

— Ах, боже мій,— ледве чутно простогнала пані Марися,— з Ріхардом зле. Ці отруйні гази так погано вплинули на нього, що він зчепритомнів і тепер лежить там... Ах який жах!

Ходім рятувати.— Я кинув погляд на старого, але він тільки тримтів.— Рок, проклятий рок.

— Я, я — вигукнула пані Марися. Він упав у... е — е... як воно зветься я забула... і дуже попсував свій берлінський чудовий костюм.

Підібравши тримтячого старого, ми всі втрьох кинулися на допомогу і, хай нас пробачить пан Ескулап, запізнилися. Що ми запізнилися, це було видно з того, що біля пана Ріхарда вже сиділи дві старі бабусі. Одкривши йому рота, вони по черзі вціджували в шляхетну пельку юшку з свіжого конячого гною, супроводячи її подорож усякими закляттями й молитвами.

— Що ви робите! — несамовито закричала Марися.

— Лікуємо, — була відповідь, — бо коли людина уп'ється і немає вже ніякої змоги очутити її водою, тоді добрі люди беруться за це й воно, коли хочете, помагає.

З цими словами пан Ріхард чхнув і поворувався.

— Аміяк,—глухо бовкнув старий.—Тут немає ніякого вандальства; в конюшні завжди пахне нашатиром, а він береться з аміяку. Ці прості, дай їм боже здоров'я, люди роблять те саме, що й медики. Впливають за допомогою нашатиру. Оце і все, пані Марисю, шкода лише костюма: пан Ріхард упав дуже невдало, та й ці відьмусі допомогли.

— Але... Але... — заломила руки пані Марися: — як же ми тепер будемо цілуватися?

Це справді питання!

Розпрощавшися з цією трагічною парою, ми спустилися вниз до ариків, де й покупалися на славу. Правда, вода дещо віддавала нашатиром, але ми постаралися на це не звернути уваги, тим більше, що з тут же викопаної криниці, перед нашими очима одна з бабусь зачерпнула відро води і, присьорбнувши, зникла за парком. Це вона за п'ять хвилин напоїла нас теплим молоком, — її корова пасеться на отаві, що так буйно росте на краях гноїща,— і розповіла нам, що те гноїще як Гегелів дух, росте само з себе, що люди тут не винні, що, навпаки, вони щосили нама-

гаються його (гноїще) нищити, і все ж воно росте. На підтвердження своїх слів бабуся повела нас під повітку, де ми побачили двосажений стос різаного кирпичу, який і є для наших господарів безплатне, але чудове паливо. Але хліб випечений на ньому, як і молоко з-під корів, як і руки нашої милої бабусі, тхнуть трішки, трішки... нашатиром!

Проте легенду про саморозвиток гноїща за якийсь час відкинуто. Старий господар подвір'я, ехидно примружуючи око, напівнатяками поінформував нас, що добрим людям нема ніякої рації тримати гній у себе вдома. Раз, що завантажує подвір'я, друге воняє, а третє вкупі на вигоні він якось краще злежується, краще перегоряє, краще його різати, менше з ним клопоту і взагалі коров'ячий гній, змішаний з кінським краще горить, ніж сам коров'ячий. Тому нашему старому, що має корови, або його сусіді, що має лише коні, є рація звозити гній на майдан. Тут він закашлявся, ми ж, подякувавши йому за молоко, хліб і нашатир, пішли своїм шляхом, і прийшовши на вокзал, натрапили на розвантаження й налагодження тракторів, тих комунських тракторів, що про них нам учора говорила казачка-молочниця на горі і про які вона певне тепер там мріє. Десяток комунарів, інструктор і двоє нових, як з голочки, казакських же трактористів,

бігали по кам'яному, вистеленому соломою і завантаженому різними машинами, подвір'ї, перегукувалися, нерувувалися, коли трактор зупинявся, і раділи, коли, зусиллями обох трактористів та інструктора, він знову рушав. Тракторів було два.

Кінець-кінцем, за годину всі частини були пригнані, змазані, почищені, казаки скочили на коней і похід вирушив: попереду дві машини, позаду десятеро червонолиціх, моторних і радіх вершників. Комуна сьогодні святкує Перше травня. Ми вирушили слідом за нею по збуреному місті. Організовані колони і просто групи, старі й малі, слов'яни й тюрки, спортсмени і так добри люди,—заполонили геть усі вулиці і вони схожі були на квітник. День видавався особливий, сонце пекло на славу, гори мінялись щосекунди і з них падали на нас струмені прозорого й легкого повітря.

Людські маси течуть за місто, за центральний арик на полонину — з цього боку оточену містом, ліворуч садами, а просто — горами. Тут молода пущиста трава, кам'яні лоби, що прориваються з-під ґрунту, і на яких сидячи, приємно мріяти, кругляки що-

секунди готові до ваших послуг: на них можуть відпочивати і стривожені гірські орли. Шум прибуваючих мас, топіт кавалерії, піонерський барабан, вигуки джигітів, побліск сурм і їхній веселий рокіт зацікавили цих царів (хе, як воно ззвучить погано!) каменю і вони, розпустивши крила, нерухомо висять над полониною, ніс жахаючись навіть аеропляна, що з'являється з боку міста і кружляє над ними. Орли лише стороняться, а не тікають. Вони звикли. Ми милуємося із цього, а тим часом полонина вже повна людей, коней, сміху й гомону. Проте, це не айна-булацька юрма. Правда, тут не мало степових джигітів, але не вони творять частрій. Тут панує місто, міська юрма міські типи, міський одяг, міська культура.

Ось пройшла колона організованого робітництва, промчавшася загін казацької кавалерії, стрункі, як цей день, колони спортсменів, комсомольців, різноманітні, ефектні піонерські лави, депутатія комунарів: поперед неї шкапина тягне дерев'яного плуга з дерев'яним, оббитим залізом, лемешем. Над усім цим плякат: На плякаті напис: „Оце цим ми орали колись“. Похід замикають знайомі вже нам трактори. Над ними теж плякат і на плякаті напис: „А тепер ми оремо ось чим“.

Буря, вихор, гураган апльодисментів зригається над майданом; сурми розриваються.

Наперед виступає т. Голошокін, він не може приховати захоплення й радости. Він хоче щось говорити, але його тягне за руку малий піонер і благуше шепоче: „Дядю, я скажу!“ „Дядя“ відступає на крок і піонер захоплено гукає.

— Хай живуть комуниари, ура!

Буря, гураган. Вихор.

Ми гуляємо по майдану. Переходимо від групи до групи. Вивчаємо незнайомих людей, і вони всі, слов'яни й казаки видаються нам стрункими, міцними і звичайно, жінки кращі за чоловіків, але чоловіки беруть жвавістю. Алма-атинський казак життерадісний і в найвищій мірі громадський: коли він із степу і приїхав на коні, то біля нього обов'язково купчиться гурт городян, охочих покататися: з них джигіти липові; в сіdlі вони підстрибують і трусяться; казак, власник коня, сміється; вершник сміється, глядачі сміються; першого „джигіта“ заступає другий. І так в одному, другому і по всіх кутках полонини; в іншому місці якийсь веселий міський парубок-казак, склонив до рук кобузу грає, підспівує і танцює чи пританьовує і має своє коло глядачів і глядачок; це і не задерика, і не задавака, і не п'яний, — це просто весела людина, чи людина якій весело, і вона дотепно і просто висловлює своє почуття.

Після мітингу й гуляння ми кварталів із п'ять ішли вкупі з такою групою: всередині, награючи й пританцьовуючи, брів, як нам сказали, науковий співробітник якоїсь катедри, в руках він тримав гітару і вкупі з нею творив чудеса. І це була не вимушена, а якась органічно здорована, непідроблена веселість.

Але жінки-казачки (міські) велики мовчальніці і скромниці, навіть сміються вони самими очима і завчасу уникають усякої нагоди, що призвела б до розмови чи безпосереднього знайомства з вами. Проте, джигіти з них не завжди невдалі.

Цього дня й закінчилося наше перебування в Алма-Ата. Звідси ми їдемо далі на захід додому.

3 травня 1930 р.

Проминули знайомі Алма-Ата, Ауліє-Ата Чімкен - Арись. Але не зважаючи на це, перебуваємо всі в хаосі вражінь від тутешніх земель, краєвидів, гір.

До останнього часу ми бачили тільки казацькі кибітки і жадного казацького села^а. А тепер маємо можливість хоч і з вікна вагона, а все таки подивитись на оселі осілих кочовиків. Подвір'я осілого казака складається з однієї хати-мазанки, з рівною східньою стелею. Стіни непофарбовані, непобі

лені, від чого проти розкішного краєвиду така будівля має мізерний вигляд. Тільки де-не-де поруч хати чи саклі можна побачити ледь-ледь зліплену кошару для овець. Зате арична система у казаків-хліборобів не гірша ніж в інших тутешніх мешканців: багата, густа, солідна. Не вистачає лише дерев. Але це очевидно тимчасом. Ліс з'явиться і, очевидно не як примха, а доконечна потреба. Цього вимагають умови життя. Загальний вигляд аула—нагромадження блідорудих і жовтуватих площ. Коли це пишеться, — вже вечоріє. Овечки вже підігнані майже доожної саклі. Посеред подвір'я сидять господарі і на багатті готовують вечерю. Вся людність аула на повітрі.

Звертаючи увагу на поля, як правило, іх відразу можна відрізняти від полів європейців. Взагалі в Казахстані по полю відразу можна впізнати його господаря. Коли рослинність буйна, коли в усіх напрямках поле перерізане широкими, глибокими, повнокровними ариками, коли по взгір'ї землі вирівняні терасами,— це господарство узбека. Можливо, що з усіх тут він найкращий хлібороб. Сакля узбекова це неприступна фортеця. Все подвір'я огорожене високим глиняним парканом-дувалом. Ворота тут завжди міцно заперти. Для проходу лишається тільки маленька хвірточка на половину людського зросту

і та захована в кущах так, що її зразу й не примітиш. У відзнаку від казакської саклі,— узбекське подвір'я робить враження достатку. З залізничного насипу вам видно, що в середині фортеці не сама сакля, що тут майже до всіх стін в усю їхню довжину піoprитулялися сарайчики, що крім них подвір'я повне рослинності. Арики в узбекському селі, яке ми мали можливість спостерігати, течуть повз подвір'я, обсаджені, кущами й деревами, прикрито місточками... Звичайно, не вірно було б пояснювати уміння узбеків і слов'ян краще ходити біля землі їх вродженою любов'ю до праці, а певну недотепність деяких казакських господарів — ледарством казака.

Казак недотепа, казак ледащо, не вміє, не хоче. А справді, коли покопатися в дійсності, то й вийде, що узбек чи европеець з дідів і прадідів перебрали свою науку хліборобити, що вони свого часу захопили кращі землі й води, що їх заохочував царський уряд і допомагав їм, що вони, як на загал, культурніші, з більшою культурною спадщиною, професійними традиціями, ніж казак хлібороб. Тим часом останній по суті новак у хліборобстві. Хвиля осідання почалася десь в кінці минулого віку, але руйнація кочового господарства більш-менш яскраво позначилася тільки після 1910 року. Ось відтоді й стали утворюватися казакські села. Але всякому зрозуміло, що цілко-

витого осідання відразу не могло бути. Земля не могла б прогодувати недосвідченого хлібороба і тому був знайдений середній мондус: казак брав землю й засівав її, ставив хату й кошару, а потім, упоравшися з усім цим, збирало своїх овечок і йшов із ними на пасовиська за сто, двісті, триста верст. В аулах на цей час залишалися самі дозорці, наглядачі. А що засіву в наших новаків-хліборобів було небагато, то ті самі дозорці і збирали врожай, і молотили його і т.і. Ось через таку своєрідну систему проходив і тепер проходить новий хлібороб і зрозуміло, що все це відбивається на його господарстві. Часом воно просто жалюгідне. Сакля і кілька кв. сажнів проса, не рахуючи худоби, бо це вже справа іншого порядку,— ото воно і все.

Проїхавши кілька десятків кілометрів, ми з нашим Туляком навчилися без помилки з зовнішнього вигляду поля визначати належність його до того чи іншого господаря. Коли поле велике і стоїть, так би мовити, суцільною ясносиньо-зеленою лавою серед степу— коли, зовнішні краї йому рівно заорані,— це землі європейців. Коли ж вони розбиті на квадрати, обведені ровами, вирівняні терасами, тонуть у кучерявому темно-зеленому руні,— то тут господарюють узбеки.

Убогі, повідокремлювані, овально заорані, без озимої зелені, ниви — властиві для казак-

ського господарства. Повторюємо, що тут узяті крайнощі: багато казацьких господарств колективізовані, озброєні найновішими машинами, агрономічним досвідом, багато є культурних господарств і в індивідуалів, але система нашої подорожі не дозволила нам ближче зазнайомитися з ними. Ясно одне: колективізація і застосування машинного обробітку дозволять казацькому народові най-скорше і найлегшим способом, проминувши проміжні ланки розвитку, перейти до соціалістичної системи господарювання. Так воно уже є в житті; до цього сходить вся політика партії та радвлади в країні... Казахстан—ще невивчена й недосліджена земля. Її багатства незмірні. Перші варіації п'ятирічки—це, по-суті, була імпровізація, проєкт обумовлений не такими й такими фактами, а можливими можливостями. Але ці можливості! Вони можуть або перевершити себе, або виявитися чистою фантазією. Тому кожен рік, кожен місяць досліджень, кожна експедиція, приносячі нові дані, нові обрахунки, вимагають перегляду п'ятирічки, що тепер у зв'язку з утворенням нових промислових центрів на сході й робиться.

Нема чого говорити, що Турксіб, який усією своєю основною масою проходить через Казахстан і по суті є казацькою залізницею,—має вже і матиме надалі незмірно велике

значення для реконструкції краю. Варто за-
значити хоч би те, що в районі залізниці уже
майже немає вільних земель. Зерно-
трест, „Овцевод“, радгоспи, комуни, нові
села — всі кинули сюди своїх уповноважених
для вибору ділянок, вивчення місцевості,
можливостей і т. ін.

Товариш Шатов, що в цій справі поінфор-
мований якнайкраще, — принагідно говорив,
обводячи руками обрій: — все це вже розпо-
ділене, все зайняте; найближчим часом тут
закипить робота. Ці землі наповнять соками
цю залізну артерію...

Тим часом будемо кінчати з Казахстаном.

Потяг з Арисі повертає на південь, і ми в
дорозі до найближчого міста Узбекської ра-
дянської соціалістичної республіки — до Таш-
кенту.

Травень 1930 р.
